

LATVIJAS VĒSTURES PIRMAVOTI

Arveds Švābe

Vecākās zemnieku tiesības

Izdevēja

Latvijas Skolotāju Savienība.

RĪGĀ, 1927.

E. Pipiņa un J. Upmaņa spiestuve, Rīgā, Marijas ielā 10.

Rīgas virsbīskapijas zemnieku tiesības.

Šīs ir tās atsevišķās tiesības, (kurās deva) Vidzemes bīskapi un Dieva bruņnieki un vācieši un vidzemnieku vecaji:

1. Par katru nonāvēto nāve.
2. Katru zobena cirtienu gandarīt ar 3 mārķām.
3. Par katru naža dūrienu 6 mārķas.
4. Katru kājas vai rokas, acs vai deguna kropļojumu būs gandarīt ar pusi no vīra naudas.

5. Par rokas ikšķa ievainojumu 6 mārķas, par rādītāja pirkstu — 5 m., par vidējo — 3 m., par mazo — 2 m., par bezvārdi — 4 m.; par kājas lielo pirkstu — 4 m., par citiem — 2 m.

6. Ja kāds nevēribas dēļ otru (ievaino¹) ar bultu vai zobenu un tas notiek tumsā, tad viņš var attaisnoties; bet ja (tas noticis) dienā, tad viņam jāattaisnojas ar zvērestu.

7. Ja kādu ievaino ar spieķi vai koku, un ādā paliek zilums, tad sods 3 mārķas.

8. Ja kādu nosit bez nodoma, kas jāpierāda ar zvērestu, tad (noziedznieks) var izlīgt ar (nosistā) radiem tikai soģim piekrirot.

9. Par sievietes izvarošanu galvu nost.

10a. Ja vīrs apņem sievu, tad (mirstot) visa viņa (kustamā) manta paliek atraitnei.

b. Ja vīrs šķiras (aizbēgot) no sievas, tad zaudē savus laukus un visu mantu, kuŗu valda viņa dēli un meitas.

c. Ja mantojumu neatņem dēls, tad tas piekrirot meitām un mātei.

11a. Kamēr atraitne paliek par atraitni, viņai (kopā) ar meitām pieder mantojums.

b. Ja viņa (atkal) apprecas, tad meitas ar māti līdzīgi dalās mantojumā.

¹ Iekavās ieliktie vārdi iestarpināti no tulkotāja, lai teksts būtu saprotamāks.

12. Ja kāds nocērt vai izlauž biškokus vai klētis, ar rungu atsīt tīnes vai lādes, vai arī nozog zirgus vai citas lietas, (sods ?) 3 mārkas.

13. Ja (nozagtā lieta) bij labāka, tad zaglis pakarams aiz kakla.

14. Ja (nozagtā lieta) bij vienu māru laba, tad zaglis peņams ar rikstēm; bez tam viņam vajaga apgriezti ausis un iededzināt (zīmi) uz vaigiem.

15. Ja zagli noķer zogot, tad to uzkaņ, vai ļauj tam izpirkt (savu kaklu) ar 6 (?) mārām.

16. Ja kādu apvaino zādžībā, viņš pats var attaisnoties. Ja to apsūdz otrreiz, tad (prasa) divus zvērestus; pieķerot trešo reiz, viņam jānes karsta dzelzs, ja grib vēl attaisnoties.

17. Ja kādam nomirst viņa brālis, kuŗš palicis parādā, tad parāds jāmaksā tam, kuŗš grib paturēt (nelaiķa) mantojumu.

18. Ja kādam iekļāta 3 mārkas (laba) manta, un viņš to noliedz mantas valdītājam, kuŗam tā pieder; un ja tomēr ķilu (pie viņas turētāja) atrod, tad tam jāatlīdzina valdītājam. (Ja ķila ir vērts) 4 mārkas vai vairāk, tad viņam (savas tiesības) jāpierāda ar vairākiem lieciniekiem.

19. Ja kāds savos tīrumos vai pļavās atrod zirgus vai citus lopus, tad var tos paturēt (ķilā), kamēr atlīdzina viņa zaudējumus.

20. Ja apķilātos lopus (viņu īpašnieks) atņem ar varu, tad labo (savu vainu) ar vienu māru.

21. Kas zog tik daudz siena, ka var to aiznest padusē, (maksā) 3 mārkas; ja tas ir noticis bez ļauna nodoma, labo (savu vainu) ar vienu māru.

22. Ja divi saliek mantu kopā, lai tirgotos, un viens no abiem nomirst, kas jāpierāda ar diviem lieciniekiem, tad otrs atmaksā nelaiķa daļu.

23. Ja soģa kalpa uzaicināts kāds neierodas tiesā, maksā vienu māru.

24. Ja kādu viņa mājā piekauj vai ievaino ar asmeni, tad (vainu) jālabo ar deviņām mārām.

25. Ja kādu piekauj vai aiztur (?) ar varu, un apvainotais var attaisnoties, tad viņš nemaksā soda naudu kungam, un t. t.

Kurzemes zemnieku tiesības.

Šis ir tās vispārīgās zemes tiesības, kuŗas deva ve-
caji un kuŗas bij spēkā Vidzemē, Kurzemē un Zemgalē,
kā to liecina sekošais:

1. Pirmkārt, Dievs aizliedz nokaut.
- 2*. Ja kādu ievaino ar nazi, bet nesakropļo, tad sods ir 4 saktis. (R. 3).
3. Par katru kājas, rokas, acs vai deguna kropļojumu — puse no vīra naudas. (R. 4).
4. Par sakropļotu (rokas) īksti — 4 saktis. (R. 5).
5. Par rādītāja pirkstu — 4 saktis 4 ārtavas. (R. 5).
5. Par vidējo pirkstu — 2 saktis 8 ārtavas. (R. 5).
7. Par ceturto pirkstu — 2 saktis. (R. 5).
8. Par pēdējo pirkstu — sakts 4 ārtavas. (R. 5).
9. Par lielo kājas pirkstu — 2 saktis. (R. 5).
10. Par citiem (kājas pirkstiem) — sakts 4 ārtavas. (R. 5).
11. Ja kāds otru ievaino ar zobenu, tuteni vai cirvi — 2 saktis. Ja to noliedz, tad jāpierāda (sava nevainība) ar zvērestu. (R. 6).
12. Ja kāds ar nūju otru piekauj zilu vai asiņainu, (maksā) par katru pierādītu sitienu 2 saktis. Ja (rēta) nav ne zila, ne asiņaina, katrs sitiens 8 ārtavas. (R. 7).
13. Kas izvaro sievieti, sodāms ar kaklu. (R. 9).
14. Ja zaglis izlauž biškokus, klēti vai (citas) lietas, labākas par 8 ārtavām, tad (zagli) pakārt un ļaut viņam kaltēties. Ja (nozagts) mazāk par 8 ārtavām, tad so-
dāms ar 4 saktīm vai peŗams pie staba. (R. 12—14).
15. Ja kādu apsūdz zādzībā, tad viņam jāattaisnojas ar sava paŗa zvērestu. Ja viņu apvaino otrreiz, tad (sūdzība) jānoraida ar diviem (zvērestiem); treŗo reiz jānes karŗa dzelzs. (R. 16).

* Burŗs R. un arabieŗu cipars norāda uz attiecīgo pantu Rīgas virŗbīskapijas zemnieku tiesībās.

16. Ja kāds nomirst, kuŗam ir mantinieki vai brāļi, tad tiem viņa parāds jānolidzina no viņa mantas. (R. 17).

17. Ja kāds savā tīrumā vai pļavā atrod (svešus) lopus, tad tie viņam jāpārdzen mājā, kamēr tam samaksā zaudējumus. (R. 19).

18. Ja kāds zog sienu un to aizved ar sliecēm — 2 saktis; ja to aiznes nastā — 8 ārtavas. (R. 21).

19. Ja kādu piekauj vai ievaino viņa mājā — 6 saktis. (R. 24).

20. Ja kādu aicina tiesas priekšā un viņš atnāk, bet sūdzētājs neierodas, tad apsūdzetais ir brīvs no pienākuma atbildēt (sūdzētājam).

21. Kas zog baznīcās un dzirnavās, sodāms ar ratu.

22. Kas pielaiž uguni tīrumiem, pļavām vai mežam, tam jāatlīdzina zaudējumi un (jāmaksā zemes) kungam 3 saktis.

23. Kuŗā novadā vai ciemā ļaundari notver, tur viņš tiesājams.

24. Visiem brīviem sēļiem, kuršiem un zemgaļiem pieder šīs tiesības līdzīgi citiem zemniekiem, kas atrodas tā paša (zemes) kunga tiesā.

25. Kas pārceļ ežas starp tīrumiem — 6 saktis.

26. Kas pirms laika šķin apiņus ataugā vai mežā, (maksā) katram kungam sakti un ari uzrādītājam sakti.

27a. Ja vīrs ņem sievu, tad viņš var tai piešķirt visu mantu, izņemot tīrumus, pļavas un (biš) kokus.

b. Dēliem jāgādā par mūsu pūru.

c. Bet ja dēlu nav, tad visa manta piekrīt mātei kopā ar meitām.

d. Kamēr atraitne neiziet pie vīra, tikmēr viņai kopā ar meitām pieder mantojums. (R. 10—11).

Tā beidzas vispārīgās Vidzemes, Kurzemes un Zemgales zemes tiesības.

Libju-igauņu zemnieku tiesības.

Šis ir tās laicīgās tiesības, kuras deva kāds Livo-
nijas bīskaps un Dieva bruņnieki un libju vecaji kā zem-
nieku tiesības, pie kuŗām parasti turas Livonijā.

- 1.* Vispirms, ja izsit aci, (sods) 20 mārkas. (R. 4, K. 3).
2. Kāja nost, 20 mārkas. (R. 4, K. 3).
3. Roka nost, 20 mārkas. (R. 4, K. 3).
4. Par (rokas) iksti 5 mārkas. (R. 5, K. 4).
5. Par pirkstu blakus ikstim 5 mārkas. (R. 5, K. 5).
6. Par vidējo pirkstu 4 mārkas. (R. 5, K. 6).
7. Par ceturto pirkstu 3 mārkas. (R. 5, K. 7).
8. Par pēdējo pirkstu 3 mārkas. (R. 5, K. 8).
9. Par nonāvēšanu 40 mārkas. (R. 1, K. 1).
10. Ja kādu apvaino zādzībā, tad apvainotais var at-
taisnoties ar savu zvērestu. Ja kāds šo (zvērestu) ne-
grib ievērot, tad viņam savs apvainojums jāpierāda ar
trim krietniem vīriešiem. (R. 16, K. 15).
11. Kas otru ievaino ar nūju vai tuteni, tas nozie-
dzas par 3 mārķām. (R. 3, K. 11).
12. Kas otru ievaino ar zobenu, noziedzas par
1 mārķu. (R. 2, K. 11).
13. Kas otru ievaino ar maizes nazi, noziedzas par
6 mārķām.
14. Kas otru ievaino ar šķēpu, noziedzas par 3
mārķām.
15. Kas otru ievaino ar cirvi, noziedzas par 1 mārķu.
(K. 11).
16. Kas izvaro sievieti, ja viņa to var pierādīt ar
trim krietniem vīriešiem, (zaudē) savu kaklu. (R. 9,
K. 13).
17. Kas zog savam kungam desmito tiesu, (zaudē)
kaklu.

* Burts R. norāda uz attiecīgo pantu Rīgas virsbīskapijas, bet
burts K. uz līdzīgu pantu Kurzemes zemnieku tiesībās.

18. Kas noliž otra lūdumu (?), 9 mārkas.
19. Kas uzaņ otra tīrumu, 9 mārkas.
20. Kas izaņ ēžas starp savu (un citu) tīrumu, 6 mārkas. (K. 25).
21. Ja kāds apķilā otram lopus, un pēdējais tos (patvarīgi) aizved no kūts, 9 mārkas.
22. Ja aizved no sētas, 6 mārkas.
23. Ja kāds apķilā (svešus) lopus savā tīrumā un dzenot (mājā) viņam tos atņem ar varu, 3 mārkas.
24. Ja lopus viņam atņem ar varu jau tīrumā, 1 mārka. (R. 20).
25. Par ievainojumu sejā 6 mārkas, un trešā (daļa piekrīt) kungam.
26. Par zilumu sejā ārpus matiem, 3 mārkas. (R. 7, K. 12).
27. Ja kāds otram iekož un pie tam ar 4 zobiem, tad katrs zobs jāizpērk ar 3 mārķām, vai arī šie (zobi) viņam jāizsīt.
28. Par asiņojumu zem drēbēm, 3 mārkas. (K. 12).
29. Par zilumu zem drēbēm, 1 mārka. (R. 7).
30. Par zilumu galvā, 1 mārka (K. 12).
31. Kas otru noslepķavo, (sodāms) ar ratu.
32. Burvi sadedzināt.
33. Ķeceri sadedzināt.
34. Kas neizpilda kunga pavēli (nemaksā kungatiesu?), peņams ar rīkstēm.
35. Kas otru apmelo un nevar pierādīt (savu vārdu patiesību), rīkstes.
36. Kas otram palīdz apliecināt ievainojumu, bet nevar to pierādīt, (maksā) 1 mārku.
37. No visa, kas jādod par ievainojumiem un nonāvēšanu, trešā daļa (piekrīt) kungam un divas daļas sūdzētājam kā lietas vedējam. (R. 8, 25).
38. Kas notiesātam jāmaksā par (saviem) varas darbiem vai kā tiesas nodeva, tas pieder kungam.
39. Kas nozog kungam vezumu siena, maksā kungam 3 mārkas. (R. 21, K. 18).
40. Par katru (nozagto) vezumu 3 mārkas (soda) un bez tam jāsamaksā siens.
41. Kas aplaupā ceļa vīru par 6 vērdiņiem, (zaudē) kaklu.

42. Istabās un baznīcās tas pats (sods). (K. 21).

43. Ja reiz jau izspriesta lieta nāk otrreiz kunga priekšā, (jāmaksā) 1 mārkā.

44. Kas nepatiesi sūdz, (maksā) mārkā.

45. Ja pirms (noligtā) laika aiziet vai aizbēg algādzis vai kalpone, tad tie zaudē savu algu.

Latviešu zemnieku zvēresti.

1.

Es zvēru pie Tēva Augstā, ka es uz visām lietām, ko tie kungi man vaicās, taisni un patiesi, nevienam no mīlības vai ienaidības, gribu izsacīt. Dievs taisnais, mans Tēvs! palīdzi man, sievai, bērniem, tīrumiem, lopiem un visam, kas man pieder.

2.

Es runāju un zvēru pie Dieva, ka es uz to, kas man no cienīgās tiesas klūs vaicāts un kas man zināms ir, to tīru taisnību nevienam par labu, ne otram par ļaunu, ne dāvanu, ne briesmību pēc, gribu izsacīt un nekā neslēpt. Un ja es to tīru taisnību neizsaku, tad dod Dievs, ka es tik melns palieku kā tās ogles, tik iznīcis kā tā zeme, tik ciets kā tas akmens, tik izkaltis kā tas koks, un sodī mani, manu sievu, manus bērnus, manus lopus un visus manus augļus, šeit laicīgi un tur mūžīgi bez gala. Amen.

3. Zemnieku zvērests zemes ķīviņos vācu laikos.

Tagad es stāvu še, jo tu, tiesnesi, prasi, lai es taisnības labā apliecinu, ka šī zeme, uz kuŗas stāvu, ir Dieva un manis paša izpelnīta zeme, kuŗu no seniem laikiem esmu valdījis un lietojis. Tāpēc zvēru pie Dieva un viņa svētiem, lai Dievs mani tiesā pastarā dienā jeb tiesā, ka šī zeme ir Dieva un manis paša izpelnīta zeme, kuŗu es un mans tēvs no seniem laikiem esam valdījuši un lietojuši. Ja es zvēru nepatiesi, tad lai tas nāk par manu miesu un dvēseli, par mani un visiem maniem bērniem un par visu manu labklājību līdz devītam augumam.

Paskaidrojumi.

1. Zemnieku tiesību izcelšanās un vecums.

Viduslaiku sabiedrību raksturo tiesību raibums: nevien katra ļaužu kārtā — garīdznieki, muižnieki, pilsētnieki, zemnieki — dzīvoja savā tiesību pasaulē, bet arī dažādos valsts novados bieži vien bij spēkā dažādas tiesības. Tāpēc blakus Rīgas virsbīskapijas zemnieku tiesībām pastāvēja tā sauktās Kurzemes zemnieku tiesības, blakus Rīgas pilsētas tiesībām Rēveles tiesības un tml.

Mēs droši zinām, ka Baltijas bruņniecības tiesību grāmatas ir uzrakstītas laikmetā no 1315.—1422. g. Lai gan par zemnieku tiesību vecumu mums šādu ziņu nav, tomēr daudz kas liecina, ka arī zemnieku tiesību vairums uzrakstīts 14. g. s. Tam par labu runā daudzi apstākļi: zemniekiem ir tiesības nēsāt zobenus un citus ieročus, zemju ļaudis vēl nav dzimtscilvēki un t. t. No Hermaņa Vartberga kronikas dabūjam zināt, ka vācu ordeņa mestrs Hane starp 1324.—28. g. „atjaunoja lībjiem un latvjiem zināmus likumus un statutus“. No tā var slēgt, ka zemnieku tiesības pastāvēja jau 13. g. s. Šo slēdzienu atbalsta arī citi vēstures fakti.

Pēc vācu ordeņa līguma ar kuršiem 1267. g. pēdējiem „jāpadodas visām lībju tiesībām“. Tas pierāda, ka jau pirms 1267. g. lībjiem bij doti zināmi likumi, no kuriem cēlās kuršu zemnieku tiesības. Kuršu „vispārīgās zemes tiesības“ pieminētas arī 1282. g. Ari 1272. g. līgumā starp Rīgas virsbīskapu un vācu ordeni no vienas puses un zemgaļiem no otras puses teikts: „Soģiem jātur tiesa trīs reiz gadā un jāspriež pēc Latvijas un Igaunijas zemes tiesībām un parašām.“ Varētu iet vēl tālāk un apgalvot, ka 1267. g. pieminētās lībju tiesības bij sastādītas jau pirms 1237. g., jo Rīgas virsbīskapijas un Lībju-igauņu zemnieku likumu virsrakstā sacīts, ka šīs tiesības starp citu devuši „Dieva bruņnieki“. Bet izteicienu „Dieva bruņnieki“ attiecināja vai vienīgi tikai uz zoben-

brāļu jeb krustnešu ordeni, kurš izbeidzās 12. maijā 1237. g. Viss tas norāda, ka zemnieku likumi vairāk vai mazāk pilnīgi bij jau sakopoti (kodificēti) 13. g. s.

Daudz lielākas grūtības rada jautājums, kādā sakarā stāv 14. g. s. uzrakstītie zemnieku likumu teksti ar 13. g. s. pieminētām „libju tiesībām“, vai „Latvijas un Igaunijas zemes tiesībām un parašām.“ Kuŗa no šē atdrukātām trim zemnieku tiesību redakcijām ir vecākā, nav viegli izšķirt, jo uzglabājušies noraksti tikai no 16.—17. g. s. Tā kā 15. un 16. g. s. rakstveži un tiesneši, pārakstot 14. g. s. likuma tekstus, pievienoja tiem jaunus noteikumus, tad daudzās zemnieku tiesību redakcijās sastopam blakus seniem likuma nosacījumiem jaunas normas (piem., par ķeceriem, burvjiem), kādas bez šaubām nebij pirmtekstā. Zemnieku likumu pētišanu ļoti apgrūtina arī tas, ka uzglabātie teksti ir stipri sakropļoti no vēlākiem pārrakstītajiem, kuŗi daudzus vārdus un jēdzienus vairs neizprata. Visi pētnieki ir vienis prātis, ka Kurzemes zemnieku tiesības ir jaunākas nekā Rīgas virsbīskapijas zemnieku likumi. Ar to saskan jau agrāk pievestie fakti, ka 1267. g. kuŗši pieņēma libju tiesības, bet libji galvenokārt dzīvoja Rīgas virsbīskapijas ziemeļu galā starp Gauju un jūrmalu. Tam nerunā pretīm arī 1272. g. līgums ar zemgaļiem, kuŗiem uzspiež Latvijas tiesības, bet toreiz par Latviju sauca tikai latgaļu zemi, kuŗi dzīvoja arī Rīgas virsbīskapijas dienvidus galā. Turpretīm vēl tagad ir strīdīgs jautājums, kuŗa ir vecākā tiesību redakcija: vai Rīgas virsbīskapijas vai Lībju-igauņu zemnieku tiesības? Var piekrist Arbuzova domām, ka spriežot pēc līdz šim atrastiem tekstiem Rīgas virsbīskapijas zemnieku tiesības ir vecākas nekā Lībju-igauņu tiesības. Bet vispareizāki ir pielaist varbūtību, ka abas pieminētās redakcijas cēlušās no kāda kopēja parauga, kuŗš bij jau uzrakstīts 13. g. s. un 1272. g. līgumā ar zemgaļiem nosaukts par „Latvijas un Igaunijas tiesībām“. Ja tagadējā veidā Lībju-igauņu tiesības uzrāda jaunāku laiku pazīmes, tad tas izskaidrojams ar to, ka Lībju-igauņu tiesību redakcija sastādīta priekš Igaunijas provinču Harijas un Virijas apstākļiem, kur muižnieki daudz ātrāk ieguva noteicošu varu par zemniekiem nekā Rīgas virsbīskapijā.

2. Zemnieku tiesību spēks vietā un laikā.

Ja tagad likums dabū spēku tikai tad, ja tas izdots un izsludināts valsts satversmē paredzētā kārtībā, tad 13. un 14. g. s. likumdošana bij ļoti neattīstīta. Ar tiesību radīšanu nodarbojās ne tik daudz centralā valsts vara, cik atsevišķie valsts novadi un iedzīvotāju slāņi. Rakstos un tiesībās izglītoti vīri uz savu roku savāca vienkop vietējos ieradumus vai sastādīja paši jaunus noteikumus, ņemot par paraugu citās zemēs uzrakstītās tiesības. Tā radās privatās tiesību grāmatas, kuŗas drīz vien ieguva vispārēju atzinību un ar laiku pat faktiskā likuma spēku. Piem., Vidzemes vidējās bruņniecības tiesības kā privats darbs sakopotas jau 1418.—24. g., iespiestas grāmatā 1537. g., bet no valsts varas atzītas par formālu likumu tikai vēl 1648. g. ar zviedru karalienes Kristīnas 17. augusta rīkojumu; tā tad atzīšana notika 224 gadus pēc šo tiesību de facto pielietošanas tiesā.

Ari zemnieku tiesību grāmatas bij privati darbi, pirms kuŗiem jau virsbīskaps un vācu ordenis kopā vai atsevišķi bij devuši uzvarētām ciltīm zināmus likumus un noteikumus, kuŗi uzglabājušies vairākos miera līgumos un padošanās aktos. Saprotams, ka šīs zemnieku tiesību grāmatas neaptver visas tiesības, bet tikai tās normas, kuŗas likumu kopotāji uzskatīja par svarīgākām. Kā šie privatie tiesību krājumi ieguva likuma spēku? — Par to liecina Rīgas virsbīskapijas un Lībju-igauņu zemnieku tiesību virsraksti: Baltijas bīskapi un vācu ordenis no vienas puses, vietējo cilšu vecaji no otras puses vienojās ar savstarpēju līgumu uzskatīt privati sastādītās tiesību normas par zemnieku likumiem. Pie šī paraduma izdot likumus kopā ar pašu zemnieku priekšstāvjiem vācu ordenis turējās vēl 1492. g., apstiprinādams Bauskas, Mežotnes un Iecavas pagastu nodevas un kunga tiesu.

Bet likuma spēks ir ierobežots ar zināmu novadu un laiku. Ja apskatām pēc kārtas visas trīs zemnieku tiesību redakcijas, tad redzam, ka katra no tām bij spēkā savā novadā. — Pirmā tiesību redakcija atrasta divos rokrakstos, kuŗi glabājas Karalauču archivā un Drezdenes bibliotēkā. Karalauču manuskriptu rakstījis Markus Grēfentāls starp 1535.—44. g., kuŗš tai laikā bij Rīgas

virsbīskapa sekretars. Drezdenes rokraksts pieder, laikam, Bērtuļa Grēfentāla spalvai, kurš bij augšā minētā sekretara radnieks.

Tā kā abi noraksti izdarīti Rīgas virsbīskapa kancelejā, tad jāslēdz, ka šīs zemnieku tiesības bij spēkā Rīgas virsbīskapijas teritorijā. Bet var pielaist, ka Rīgas virsbīskapijas tiesības pielietoja arī Vidzemes un Latgales ordeņa novados, jo šīs tiesību grāmatas virsrakstā aizrādīts, ka likumdošanā piedalījies ordenis.

Kurzemes zemnieku tiesību rokrakstu atradis Fr. Bunge kādā Kurzemes manuskriptu krājumā no 17. g. s. sākuma. Kā tas redzams no šo zemnieku likumu 24. panta, šīs tiesības attiecās uz sēļiem, kūrštem un zemgaļiem; tā tad bij spēkā tagadējā Kurzemē. Šī tiesību redakcija bieži pilnīgi burtiski saskan ar Rīgas virsbīskapijas zemnieku likumiem.

Beidzot, trešā zemnieku tiesību redakcija, spriežot pēc virsraksta, bij domāta vienīgi lībjiem. Tā tiešām arī būs bijis, jo vāci Baltijā vispirms iekaroja lībju novadus. Bet šīs, tā sauktās „lībju tiesības” jau 13. g. s. būs sadalījušās divās jaunās redakcijās, no kurām viena izveidojās par Rīgas virsbīskapijas zemnieku tiesībām, bet otru vācu ordenis piemēroja saviem Harijas un Vīrijas novadiem Igaunijā. Pēdējā lībju tiesību redakcija uzglabājusies vienīgi Igaunijas senrakstos, kāpēc pareizāki šīs lībju tiesības tagadējā veidā saukt par igauņu zemnieku likumiem. Tie sastopami daudzos norakstos, kuri atšķiras arī ar to, ka dažas lībju-igauņu tiesību redakcijas bij spēkā Igaunijas ordeņa novados, bet citas atkal Tērbatas bīskapijā. Visvecākais noraksts pagatavots 1546. g. un atrodams Igaunijas bruņniecības privilēģiju krājumā ar nosaukumu „Sarkanā grāmata”.

Kādā laikmetā šie zemnieku likumi bij spēkā? — Droši varam teikt, ka pēc šīm tiesībām izsprieda zemnieku lietas vismaz veselus 300 gadus, sākot ar 14. g. s. un beidzot ar 16. g. s. Bet kā to liecina daži noraksti no 17. g. s. otrās puses, kurš soda naudas noteiktas zviedru valūtā, pielīdzinot vienu vecā kaluma mārkku vienam dālderim, dažas no šīm zemnieku tiesību redakcijām bij spēkā vēl 17. g. s. Zināms, blakus šiem 14. g. s. sastādītiem zemnieku likumiem nāca klāt arī jauni noteikumi,

kuŗi pa daļai atcēla vecos, pa daļai tos papildināja; piem., likumi par dzimtslaužu bēgšanu un izdošanu agrākiem kungiem. Bet tie pastāvēja atsevišķi, neietilpināti senās zemnieku tiesību grāmatās. Bez tam jāņem vērā, ka ne visus 14. g. s. sastādītos zemnieku tiesību noteikumus pielietoja 16. un 17. g. s. tiesas, taisot spriedumus, jo pa šiem gadu simteņiem bij mainījušās nevien zemnieku materialās tiesības, bet arī ieviesta citāda tiesāšanas kārtība, atceļot Rīgas virsbīskapijas zemnieku tiesībās paredzēto pārbaudījumu ar karstu dzelzi un ievēdot apsūdzēto spīdzināšanu, kā tas redzams no 16. g. s. tiesas protokolļiem. Diemžēl, dokumentu trūkuma dēļ mums nav iespējams noskaidrot, kādus zemnieku likumu pantus katrā gadu simtenī pielietoja tiesas, izspriežot zemnieku lietas. Toties nevar būt ne mazāko šaubu, ka visumā zemnieku tiesībām bij likuma spēks. Piemēram, vācu ordeņa mestra nolīgums ar Rēveli 1509. g. nosaka, ka tiesājot zemniekus kriminallietās tiesas piesēdētājiem - muižniekiem jā rūpējas, lai tiesneši spriež pēc „zemes tiesībām.“ Te domātas zemnieku tiesību grāmatas, kuŗas sauca par zemes tiesībām, lai atšķirtu tās no brīvzemnieku lēnu tiesībām, kuŗas noteica leimāņa stāvokli pret lēņa kungu. Ari izlemjot civillietas, sevišķi ķiviņus zemes dēļ, tiesa ļāva šīs lietas izspriest „pašiem zemniekiem pēc viņu zemes tiesībām.“

3. Zemnieku likumu radītā tiesību pasaule.

Zemnieku likumi radīja īpatnēju tiesību pasauli, pie kuŗas piederēja visi zemnieku kārtas locekļi, pielīdzināti savās tiesībās un pienākumos. Blakus šai tiesiski organizētai sabiedrībai pastāvēja vēl citas vairāk vai mazāk noslēgtas tiesību pasaules ar īpašiem likumiem un tiesām: garīdzniecība, muižniecība un pilsonība. Pāreja no vienas tiesību pasaules otrā bij diezgan apgrūtināša un daudzreiz pat pilnīgi neiespējama; tas sevišķi sakāms par zemnieku kārtas piederīgiem.

Tiesa, kamēr vēl dzimtsbūšana nebija galīgi nodibinājusies, zemju ļaudis varēja atstāt savus pagastus un par pusemāru nopirkt Rīgas pilsoņa tiesības; tā tad iegūt „pavalstniecību“ augstākā un brīvākā tiesību pasaulē. Turpretim jau 16. g. s. sākumā saimniekiem atņēma šīs tiesības, saistot tos uz visiem laikiem pie sava dzimtskungā

novada, un vienīgi bezzemniekiem jeb valiniekiem jo pro-
jām atstāja viņu „valu” palikt dzīvot uz laukiem, vai pār-
vietoties uz pilsētām.

Vēl ciešāk pret zemniecību bij noslēgta bruņnieku
tiesību pasaule, kurā iespiedās tikai nedaudzas latvju un
libju kungu dzimtis, uzglabājot gadu simteņiem ilgi kuršu
un libju ķēniņu nosaukumu. Bet arī šie brīvie zemnieki
jeb leimani ar vienu kāju palika stāvēt zemnieku tiesību
pasaulē, jo Kurzemes zemnieku tiesības (§ 24.) nosaka, ka
visi brīvie sēli, kurši un zemgaļi tiesājami pēc tiem
pašiem zemnieku likumiem, kuriem pakļauti viņu pārējie
cilts brāļi — kļaušu ļaudis. Tikai ar savu otro kāju šie
sīkie leimani stāvēja uz bruņniecības brīvās zemes un
lauksaimniecības kļaušu vietā izpildīja kara dienestu uz
viegli bruņota kaujas kumēļa. Tāpēc brīvzemnieki-
leimani par savu lēņa dienestu atbildēja lēņa kungam ne
pēc zemnieku zemes tiesībām, bet pēc tā sauktām libju
un kuršu lēņu tiesībām, kuŗas aizguvušas dažus noteiku-
mus no bruņnieku tiesību pasaules.

Zemnieku likumu radītās tiesību pasaules pilntiesīgs
loceklis jeb tiesību subjekts bij katrs zemnieks, kuŗš ne-
bij brīvprātīgi atdevies otra cilvēka verdzībā, vai pret
savu gribu pārdots otram par vergu. Šāds tiesību sub-
jekts varēja brīvi rīkoties ar savu mantu un personu, mai-
not pēc patikas dzīves vietu; t. i., viņam bij pilnīga tie-
sību spēja zemnieku kārtas apjomā. Mūsu tiesību grāma-
tas šādu cilvēku sauc par „krietnu vīru”. Šis goda nosau-
kums nodrošina viņa līcībām ticamību tiesas priekšā.
Kamēr krietna vīra gods nebij aptraipīts, viņš varēja ar
savu zvērestu atvairīt pret viņu celtās aizdomas un ne-
pamatotus apvainojumus. (R. 6 un 8, K. 11, L. I., 10*). Ja
turpretim krietnu vīru otrreiz apvainoja, kaut arī nepie-
rādītā zādzībā, tad viņa tikumiskais krietnums bij apšau-
bīts, un tiesa vairs neticēja viņa zvērestam; tagad krietna
vīra godu vajadzēja apliecināt kādam līdzzvērētājam,
kuŗš palīdzēja atjaunot viņa labo slavu. Bet ja šo pašu
personu kāds trešo reizi apvainoja zādzībā, tad viņai nā-
cās attaisnoties jau Dieva tiesā, nesot nokaitētu dzelzi.

*)Burti LI norāda uz attiecīgo pantu Lībju-igauņu zemnieku
tiesību tekstā.

(R. 16, K. 15). Tā tad goda zaudēšanas sekas bij tiesību spējas ierobežošana tai ziņā, ka šāds nekrietns vīrs nevarēja tiesā pats ar zvērestu nomazgāt viņam uzkrauto kauna traipu (apvainojumu zādzībā), ne arī nodot liecinieka zvērestu citai personai par labu. (L. I. 16).

Tomēr pilnīga tiesību spējas zaudēšana iestājās tikai tai gadījumā, ja zemnieku notiesāja par vergu jeb drelli viņa parādu vai noziegumu dēļ. Ja arī par to nav nekādu noteikumu zemnieku tiesību grāmatās, tad toties citi dokumenti aizpilda šo robu. Valkas landtags 1424. g. nosaka, ka „nevienu kristītu cilvēku nevar notiesāt... par drellivergu, izņemot to, kurš savu noziegumu dēļ ir likumīgi un taisnīgi sodīts ar kaklu vai roku... Bet neviena kristīta cilvēka verdzībai nevar būt likumīga spēka ilgāk par desmit gadiem un šai laikā katram kristīgam drellim ir tiesība sevi atbrīvot, maksājot savam kungam vienu vecā kaluma mārku par katru vēl nenokalpotu verdzības gadu.“ Desmit gadi bij ilgākais verdzības laiks tāpēc, ka pēc tā paša landtaga lēmuma smagāko noziegumu — slepkavību varēja izpirkt ar desmit sidraba mārķām soda naudas, kas līdzinājās 40 mārķām sīknaudā. Tā tad pēc desmit gadiem maksāt nespējīgs parādnieks vai uz nāvi notiesāts un izpirkts noziedznieks atdabūja atpakaļ zināmas tiesības. Vai visas un kādas, to mēs nezinām. Tomēr jāšaubas, ka viņš atguva „krietna vīra“ nosaukumu, t. i. palika atkal par pilnīgu tiesību subjektu.

Ja tāgad pilsoņu attiecības savā starpā un pret valsti vai sabiedrību nosaka vairāki likumu krājumi katrs savā tiesību laukā, tad zemnieku likumi, līdzīgi citām viduslaiku tiesību grāmatām, sakopo vienā kodeksā dažādas tiesību normas. Tas izskaidrojams ne tik daudz ar likumdošanas tehnikas neattīstību, cik vairāk ar feodalisma laikmetam raksturīgo tiesību noteikto dabu, kuŗa savukārt izriet no valsts varas vājuma. Noteicošais faktors dzīvē bij ne valsts ar savām centralām iestādēm, bet dažādās sabiedrības kārtas un viņu autonomās pašvaldības: bruņnieku korporācijas, pilsētnieku gīldes un cunftes, garīdznieku kapituli, zemnieku pagasti. Tiesu ziņā pagasti bij tik patstāvīgi, ka visas civilīetas izlēma paši zemnieki 3—4 tiesnešu sastāvā; tā tad ne valsts, ne dzimtskungu priekšstāvji šai tiesas spriešanā

nepiedalījās. Ar to pa daļai būs izskaidrojams, kāpēc zemnieku tiesību grāmatas sastāv gandrīz tikai no soda likumiem un kriminaltiesāšanas noteikumiem, piegriežot visai mazu vērību civiltiesiskām normām.

4. Noziegums un sods.

Vienkārši runājot, kriminaltiesību priekšmets ir noziegums un sods. Tagad soda likumi pieder pie publiskām tiesībām, t. i. vienīgi valstij ir tiesības sodīt kriminālnoziedzniekus. Turpretim 13. un 14. g. s., kad radās mūsu zemnieku tiesību grāmatas, uzskati par noziegumu un sodu bij pavisam citādi. Kriminaltiesību mērķis ir aizsargāt tiesisko iekārtu jeb mieru. Tāpēc noziegumu uzskatīja par miera laušanu. Latviešu vārds „noziegties“ nozīmē „noiet no ceļa“, kam atbilst leišu „žengti“ — soļot, pražanga — pārkāpums. Pēc senvācu uzskatiem, katrs ļaundaris ar savu „ļauņu darbu“ ielauzās cilts vai dzimts miera aplokā kā vilks. Noziedznieku līdzīgi vilkam padzina mežā, jo „ļācim un vilkam nekur nav miera.“ Tas nebija sods, bet soda pretstats, jo vilku var, gan nosist, bet ne sodīt. Šādus trimdā izraidītus noziedzniekus sauca par vārgiem (gotu „warg“ — ļaundaris, vargr — vilks). Gotu valodā vārds „ga-vargian“ nozīmē, „notiesāt, izsludināt par vilku. Vārgs bij zaudējis mieru, t. i. tiesisku aizsardzību: katrs viņu varēja nosist, medīt un ievainot kā vilku; pat vārga sieva nedrīkstēja to uzņemt savā namā; bērni, kuŗi piedzima vārgam, skaitījās par ārļaulībā dzimušiem; vārga namu līdz ar viņa piemiņu atdeva uguns liesmām.

Šādu noziedznieka izraidīšanu vārgos būs pazinušas Baltijas tautas jau pirms vāciem, jo ordeņa mestra līgumā ar sāmiem 1255. g. teikts: „ja pēc viņu parašām kādu izraida no Sāmsalas par labai pretīgu noziegumu, tad trimdinieka manta ar zemes kunga piekrišanu pieder viņa mantiniekiem“. Tā tad izdzīšana vārgos bij pielīdzināta civilai nāvei, jo noziedznieka manta piekrita viņa radiem, it kā viņš pats būtu miris. Bet trimda bij tikai viens no atreibības veidiem, kuŗa izriet no pareizās sajūtas, ka katru nodarījumu vajaga gandarīt. Par tiesību aizstāvi valsts vietā uzstājās nodarītā ļaunuma privats atdarītājs un atreibējs, kuŗš ļaundari vai nu padzen no

dzimts novada, vai nokauj, sakropļo, iesloga vai pielaiž sarkano gaili viņa mājai. Tā kā toreiz laudis dzīvoja dzimts satversmē, tad par noziedznieku uzstājās visa viņa dzimts, ja noziegums nebij vērstis pret paša radiem, un otrādi: vienam bāliņam nodarīto ļaunumu dzimts uzskatīja par noziegumu pret visiem citiem. Sekas bij tās, ka privāta un individuāla atreibība izauga par veselās grupas asins atreibību, kuŗa izvērtās par veselām privātiem kariem jeb sirojumiem starp divām vainīgām dzimtīm vai ciltīm. Bāliņu sirojumus uz svešām „tautām“, lai atreibtu un gandarītu nodarīto, ģermani sauca par „faidu“ (vēlāk „Fehde“), kam pēc satura atbilst latviešu „v a i d u l a i k i“ un „v a i d i n i e k s“ — ļaundaris, ienaids. Radnieku tiesības privātā ceļā atreibties savam vaidiniekam atzīst pat Baltijas senākās brunniecības tiesības un, kā tas redzams no ļoti daudziem dokumentiem, šī asins atreibība bij spēkā Latvijā vēl 16. g. s. Ari ordeņa mestra līgumā ar kuršiem 1267. g. lasām: „Ja kāds no viņiem otram zog vai paņem zirgu, tad vainīgā tas jāsamaksā un jāatdod, vai arī viņš uzskatāms par neizligušu ienaidsnieku.“ Redzam, ka zādzība, ja zaglis atsakās dot gandarījumu, padara cietušo un ļaundari par atklātiem ienaidsniekiem, t. i., starp abām pusēm iestājas vaidinieku atreibības, kuŗas atļauj uzsākt asins atreibību.

Ļoti zīmīgs ir Rīgas virsbīskapijas zemnieku tiesību pirmais pants: „Par katru nonāvēto nāve.“ Tā kā tie paši likumi (§ 13, 15) nāves sodā gadījumā lieto izteicienu „sodāms ar kaklu“, tad pirmā pantā nevar būt runa par nāves sodu. Ar to saskan senāko brunniecības tiesību noteikums, ka par vienkāršu nonāvēšanu draud vienīgi „izraidīšana uz gadu un vienu dienu.“ Ja nu Rīgas virsbīskapijas tiesības atstāj nesodītu vienkāršu slepkavību, tad tas izskaidrojams ar to, ka palika spēkā jau pirms vāciem, nodibinātā asins atreibības paraša, t. i. noslepkavotā bāliņa dzimts jeb „draugi“ privātā kārtā bez lietas caurskatīšanas tiesā prasīja gandarījumu no vainīgā un viņa dzimts, vai nu patiesi nogalinot noziedznieku, vai arī kā citādi izligstot ar viņu (R. 8). Tā tad nonāvēšanu uzskatīja par privātu noziegumu, kuŗa sodīšanā valsts nepiedalījās. Ari Kurzemes zemnieku tiesības aprobežojas tikai ar slepkavības aizliegšanu, bet nenosaka sodu (K. 1): acīm redzot.

par soda veidu un mēru vienojās abas ieinteresētās dzimtis vai arī izlietoja savas „vaidu tiesības“ uzsākt privātu karu.

Tomēr pamazām rodas iespēja atpirkties no „miera laušanas“ asiņainām sekām, maksājot cietušam nozieguma izpirkšanas cenu. Šo paradumu paziņūši visi indoeiropieši, ko liecina šī nosaukuma vienādība: latv. cena, leišu kaina, avestu kaēnā — atriebība, sods, atlīdzība no vārda „koio“ — sodu, atriebju. Cenu noteica, vienojoties (componere) abām pusēm; tāpēc latīņu valodā šo cenu sauca par „compositio“, bet pašu nozieguma gandarīšanas veidu par kompozīcijas sistēmu. Mūsu zemnieku likumi sastādīti vāciski, un kompozīcijas jeb izlīgšanas naudu sauc par Busse no vārda büssen — izlabot savu vainu, izlīdzināt nodarīto, maksāt naudas sodu. Parasti bij jāmaksā vienīgi vainīgam, bet par smagiem noziegumiem visai dzimtij. Tāpēc vajadzēja noteikt nozieguma un soda, kaitējuma un atlīdzības samēru. Vācijā sākumā nomaksu izdarīja ar govīm un vadmalu, vēlāk tikai ar naudu. Piesolot „cenu“ vainīgais līdz ar to atzina savu vainu: nolīcis ieročus, viņš pazemīgi tuvojās cietušam un solījās savu jauno darbu „griezt par labu.“ To skaidri redzam no kādas ziemeļnieku teikas. — Aklam Torsteinamī nosīt dēlu. Slepkaiva piesola labošanās naudu, bet tēvs to noraida ar vārdiem: „Es nevaru dēlu nēsāt makā.“ Tad noziedznieks paļāvīgi noliek galvu sirmgalvja klēpī, un tēva sirds atsilst. Viņš pieņem soda naudu, teikdams: „Es nelikšu tev nocirst galvu. Ausis stāv vislabāk tur, kur tās ir pieaugušas.“

Tāpēc kompozīcijas sistēmai bij ļoti liela vēsturiska nozīme: tā samierināja ienaidniekus un pamazām izskauda asins atriebības paradumu. Nozieguma izpirkšana vispirms būs sākusies ar vieglākiem krimināliem nodarījumiem, par kuriem cietušais visātrāk bij ar mieru nolīdzināties naudā. Turpretī cietušiem bij visgrūtāk atteikties no asins atriebības nonāvēšanas gadījumos. Šo pārejas laikmetu redzam Rīgas virsbīskapijas un Kurzemes zemnieku likumos, kur kompozīcijas sistēma vēl nav attiecināta uz slepkavību. Bet pēc Lībju-igaunju tiesībām arī šo noziegumu var izpirkt ar naudu (§ 9). Cīņa starp asins atriebību un kompozīciju notika divās stadijās: 1) sākumā

cietušam vai apvainotai dzimtij bij tiesības izvēlēties vienu no abiem gandarījuma veidiem — iesniegt tiesā prasību par izpirkšanas cenu vai arī uzsākt vaidu karu. 2) vēlākie likumi pilnīgi noliedz asins atreibības tiesības un cietušam atstāj vienīgi iespēju prasīt caur tiesu zināmas atlidzības piespriešanu. Tomēr šī nozieguma cena priekš ļaundarja vēl nebija sods, t. i. ļaunums, bet drīzāk labdarība, jo tā deva trimdā aizdzītam vārgam iespēju atgriezties agrākā tiesību pasaulē. Runājot norveģu vēstures avotu vārdiem, miera lauzējs-vārgs, samaksājot miera naudu, „no meža iepirkās atpakaļ dzimtā zemē“. Tāpēc visa kompozīcijas sistēma atrodas pārejas laikmetā starp noziedznieka izraidīšanu no agrākās tiesību pasaules un viņa sodīšanu šīs pasaules robežās — starp trimdu un publiski-tiesisku sodu.

Lietā tā, ka tiesību pieminekļi normē tikai to noziegumu izpirkšanu, kurī izspriesti tiesā. Zīmīgi, ka latviešu vārds „sods“ nozīmē to pašu, ko krievu „судъ, судъ“ — tiesa. Ja kriminallietā nenonāca līdz tiesai, tad noziegums palika bez soda. Jādomā, ka 13. un 14. g. s. šādu „nesodītu“ noziegumu bij ļoti daudz. Tagad pati valsts vara (policija, prokuratūra) meklē rokā noziedznieku un uzsāk pret to kriminalvajāšanu. Palikuši tikai nedaudzi gadījumi, kad valsts atļauj cietušam pašam, vai nu lietu noklusēt, vai uzsākt privatu sūdzību. Turpretim toreiz turējās pie principa: „Kur nav sūdzētāja, tur nav arī tiesneša“, t. i. noziedznieka sodīšana atkarājās no cietušā. Kamēr nebija celta privatsūdzība, tiesa par noziegumu neinteresējās. Cietušais varēja arī nesūdzēt, vai nu privāti izlīgstot ar noziedznieku, vai arī bez tiesas starpniecības uzsākt privatu ļaundarja vajāšanu (asins atreibība), vai vienkārši noklusēt nodarītos kaitējumus un zaudējumus. Tāpēc kronists B. Rusovs raksta par 14. g. s. beigām. „Livonijas zemnieki savā starpā dzīvoja pēc pagānu un nekristīto tiesībām, par ko vairāk jāvaino ne zemnieki, bet kungi, kas viņiem to atļāva. Ja kāds bij otru nositis un aizbēdzis, tad nosistā tuvākie draugi tūlī izlietoja savas pašu tiesības, un kur arī tie slepkavu noķēra, viņi to tūlī uz vietas nonāvēja, bez tiesas sprieduma un bendes ziņas, neizmeklējot, vai noziegums nav izdarīts paš aizsardzības nolūkos. Bet kad

isto slepkavu nevarēja dabūt rokā, tad bieži vien vaina bij jāizpērk tuvākam draugam, vai pat par tēvu jāatbild bērnam šūpulī.“ (Par tuvākiem draugiem sauca klātējos asinsradus jeb istos bāliņus, kuriem bij pienākums izlietot Rīgas virsbīskapijas zemnieku likumu pirmā pantā paredzētās viņu pašu tiesības — atriekt nonāvēto ar „nāves sitienu“.

Bet arī tais gadījumos, kad lietu izsprieda tiesa un vainīgam uzlika naudas sodu — Busse, compositio, — šim sodam parasti bij tīri privāts raksturs. Tas pilnā mērā attiecināms uz abām vecākām zemnieku tiesību redakcijām, jo Rīgas virsbīskapijas un Kurzemes zemnieku likumi nepazīst soda naudas, kuŗa piekristu „kungam“ jeb valstij. Tas bij privāts sods, ar kuŗu noziedznieks atpirkās no cietušā un ieguva tiesības dzīvot mierīgi agrākā tiesību pasaulē bez bailēm no asins atreibības. Parasti šo izlīdzināšanās naudu saņēma vienīgi cietušais. Tikai slepkavības gadījumā „galvas nauda“ par nosistā bāliņa galvu piekrita nonāvētā pēcnācējiem vai viņa dzimtij jeb „draugiem“.

Turpretīm jaunāku attīstības posmu raksturo Lībju-īgaunņu zemnieku tiesības, kuŗas blakus privātiem sodiem pazīst arī publiski-tiesiskus naudas sodus, maksājamus valsts varas priekšstāvim. Vācu tiesības šo kompozīcijas jeb izlīguma naudas daļu sauc par „miera naudu“, Friedensgeld, vēlāk arī par Wedde. Tāpat kā pie dažām ģermaņu ciltīm arī pēc Lībju-īgaunņu zemnieku tiesībām miera nauda bij divreiz mazāka par privāto soda naudu, Busse.

„No visa, kas jādod par ievainojumiem un nonāvēšanu, trešā daļa piekrīt kungam un divas daļas sūdzētājam kā lietas vedējam“. (L. I. 37). Sākumā miera nauda būs domāta vienīgi kā tiesas nodeva, maksājama tiesnesim par viņa pūlēm lauztā miera atjaunošanai. Bet vēlāk nodibinās uzskats, ka noziedzniekam jāatpērkas divās vietās: ar privāto soda naudu jālabo sava vaina cietušam par labu un ar miera naudu jādod gandarījums sabiedrībai. Tomēr šis publiski-tiesiskais moments vēl ir ļoti vāji attīstīts: 1) valsts tiesība uz miera naudu izriet tikai kā sekas no cietušā prasības pēc nozieguma izpirkšanas ar privātu soda naudu; 2) miera nauda ir div-

reiz mazāka par pēdējo; 3) ja noziedznieks ir par nabagu, lai samaksātu abus sodus, tad pēc vācu tiesībām viņam vispirms jāapmierina cietušais, un valsts resp. kungs paliek tukšā.

5. Sodu sistema.

Visā visumā mūsu zemnieku tiesību sodu sistema pamatojas uz kompozīcijas principa: noziegums jāizpērk naudā pēc īpašas takses, kuŗa nosaka nodarītā zaudējuma vērtību, ja cietušais privatsūdzības ceļā griežas pie tiesas. Raugoties no likumdošanas tehnikas viedokļa, šie soda noteikumi ir ārkārtīgi kazuistiski: juridiskā domāšana vēl nespēj vispārināt atsevišķus noziegumu veidus līdz abstraktām normām, bet iet no viena konkrēta gadījuma (latiņu val. „casus“) uz otru. Tāpēc pēc kārtas ir notaksēti visu rokas pirkstu un atsevišķu miesas orgānu sakropļojumi (R. 4—5, K. 3—10), kamēr mūsu tagadējie soda likumi visus šos gadījumus aptver vienā, divos pantos (§ 467—8), radot vispārīgu miesas bojājuma jēdzienu. Tas patš sakāms par brūcēm.

Visas trīs zemnieku tiesību redakcijas galveno vērtību piegriež ierocim, ar kuŗu brūce sista, uzskaitot atsevišķi sodus par dažādiem ieročiem: nūju, zobenu, maizes nazi, šķēpu, cirvi, zobu kodienu (R. 6—7, K. 11—12, LI., 11—15, 27). Brūces savukārt notaksētas dažādi atkarībā no viņu bīstamības. Šai ziņā jo raksturīgas ir Lībju-igauņu zemnieku tiesības, kuŗas nosaka: par sejas ievainojumu — 6 mārkas, par sejas zilumu — 3 m., par galvas zilumu — 1 m. u. t. t. (§ 25—6, 30).

Visdārgāk bij jāizpērk slepkavība, pie kam nosistā vīra galvas cenu sauca par „galvas naudu“, „asins cenu“, vai visbiežāk par „vīra naudu“ — Mann- oder Wergeld, Mannbusse, krieviski „вира“. Viņas lielums pie indusiem bij 100 govīs, frankiem apm. 200 govīs, islandiešiem 120 unces sudraba (kas līdzinās 48 govju cenai), krieviem — 40 grivnas caunādās jeb 10 grivnas sudrabā, pie kam slepkavu sauca par „galvinieku“, головникъ, jo viņš par šo noziegumu atbildēja ar savu galvu, vai viņas vērtību naudā — „galvas naudu“.

Rīgas virsbīskapijas zemnieku tiesības izšķir nogalināšanu ar un bez nodoma. Par apzinātu slepkavību draudēja asins atriebība; par nonāvēšanu bez nodoma bij

jāligst ar nosistā radiem, kuŗi varēja prasīt, lai noziedznieks viņiem samaksā „vīra naudu“ (R. 4, 8), kuŗas likumīgais lielums bij 40 mārkas (L. I. 1—3, 9); tā tad, „galvas nauda“ bij vienāda Krievijā un Baltijā, jo caunādu grivna bij līdzīga vienai mārkai siknaudas. 40 mārkas par nosista vīra galvu nosaka jau bīskaps Alberts 1211. g., un tikpat liels bij šis sods pēc pirmām Rīgas pilsētas tiesībām (1225.—28. g.).

Lai noziedznieks varētu izpirkt savu kaklu ar 40 mārķām, bij vajadzīga soģa un nogalinātā radnieku piekrišana (R. 8). 1568. g. Rīgas zemes tiesa piesprieda kādam leitim nāves sodu; soģis trīs reiz griezās pie nokautā „draugiem“ ar uzaicinājumu pieņemt slepkavas piesolīto izpirkšanas maksu, bet viņi to noraidīja, uzsverot: „Tā kā noziedznieks ir spēlējis ar zobenu, tad arī ar zobenu sodāms.“ Tā tad, izšķirošais vārds viena vai otra soda veida piemērošanai piederēja cietušai dzimtij.

Tomēr arī tai gadījumā, kad noziedzniekam ļāva no nāves soda atpirkties ar vīra naudu, viņš nesa visas nozieguma civiltiesiskās sekas, sevišķi mantošanas ziņā. Vācu ordeņa līgumā ar sāmiem 1255. g. lasām:

„Slepkavas manta kā vakanta nevar piekrist zemes kungam tik ilgi, kamēr vien vēl atrodams kāds viņa radnieks, kuŗš maksā sodu par slepkavību (§ 2). Ja kāds nokauj savu radnieku, lai iegūtu mantojumu, tad viņa mantošanas tiesības piekrīt zemes kungam, un bez tam slepkavam jāmaksā kungam parastā vīra nauda par nogalināšanu“ (§ 6). No šiem noteikumiem varam slēgt, ka: 1) slepkava zaudē mantošanas tiesības; 2) viņa manta piekrīt radiem, ja tie ir ar mieru maksāt slepkavības sodu; 3) ja tādu nav, slepkavas īpašums kā bezmantiņnieku manta piekrīt zemes kungam; 4) ja slepkavībai bij mantkārīgs nolūks un tā vērsta pret savu dzimti, tad kungs saņem arī vīra naudu.

Kas notika tad, ja ne slepkava, ne viņa dzimts nespēja vai negribēja maksāt nozieguma izpirkšanas cenu? Ka šādi gadījumi nāca bieži priekšā, par to nav šaubu, ja ņemam vērā, ka toreiz 40 mārkas bij vesels kapitāls. 1272. g. rudzu pūra cena bij 2 ārtavas, bet mārķā rēķināja 24 ārtavas; tā tad, par vienu mārķu varēja pirkt 12 pūrus. Citiem vārdiem, slepkavam savu galvu vajadzēja

izpirkt ar 480 pūriem rudzu. To pašu labības daudzumu dabūjam, rēķinot pēc 1387. g. cenām. Tā kā tai pašā laikā pilna vīra jeb vesela arkla saimnieka labības no-devas bij tikai pūrs rudzu un miežu gadā, tad sapratīsim, ka neviens slepkava atsevišķi nespēja nolīdzināt savu vainu, bet labākā gadījumā noziegušos bāliņu varēja iz-pirkt no bendes rokām vienīgi visa dzimts. Ja tas ne-notika, tad noziedznieku ar tiesas spriedumu piešķīra cietušai dzimtij par vergu, vai arī viņam savu galvu nā-cās nolikt zem sūdzētāja zobena. Bij vēl trešā izeja: kāds cits samaksāja slepkavas izpirkšanas naudu un pa-turēja notiesāto par savu drelli kā maksāt nespējīgu pa-rādnieku.

(Pārejot uz svarīgāko organu (kājas, rokas, acs, auss) sakropļojumiem, redzam, ka visas trīs zemnieku tiesību redakcijas šādu noziegumu soda ar pusi no vīra naudas jeb 20 mārķām (R. 4, K. 3, L. I. 1—3). Tikpat lielu sodu nosaka Krievu Tiesa, kā arī Visbijas un Rīgas pilsētas tiesības. Novērtējot atsevišķu pirkstu kropļojumus, ņēma par pamatu nocirstās rokas taksi — 20 mārķas, kurās sadalīja pa pieciem pirkstiem.

Rokas pirkstu cena.

	Rīgas virsbīsk. ties. § 5		Lībju-igauņu ties. § 4—8		Vidējās bruņ. ties. § 136	
	Mār-kās	Rudzu pūros	Mār-kās	Rudzu pūros	Mār-kās	Rudzu pūros
Īkstis	6	72	5	60	6	72
Radītājs	5	60	5	60	5	60
Vidējais	3	36	4	48	4	48
Bezvārda	4	48	3	36	3	36
Mazais	2	24	3	36	2	24
	20	240	20	240	20	240

Šāda atsevišķu pirkstu novērtēšana aizgūta no ģēr-māņu tiesībām, jo Krievu Tiesa nosaka 3 grivnas soda par jebkura pirksta nosišanu. Kas attiecas uz Kurzemes zemnieku likumu taksēm, tad tur sodi noteikti „ozeringos“. Par ozeringiem sauca sidraba saktis, pie kam

sakts vērtība līdzinājās pusmārkai sidraba jeb 2 mārķām kaltās siknaudas. Ozerīngus kā naudas vienību sastopam Zemgalē vēl 1492. g., bet Kurzemē pat 1582. g.

Kas notika, ja noziedznieks nespēja nolīdzināt naudā sodu par otra miesas bojājumiem, jo par sakropļotu kāju, roku, degunu, vai aci vien vajadzēja atdot 240 pūrus rudzu un rokas ieksti gandarīt ar 60—72 pūriem? Pēc Sakšu Spoguļa noteikumiem noziedzniekam nocirta labo zvērētāja roku par izdarītiem miesas bojājumiem un kropļojumiem. Ari Baltijas tiesību avoti soda varu parasti raksturo ar terminu „tiesības uz kaklu un roku“. Tikai Libju-igaunų tiesības blakus rokas nociršanai pazīst vēl vainīgo zobu izsišanu tai gadījumā, kad noziedznieks nespēj zobu kodumu izpirkt naudā (L. I. 27).

Neuzkavējoties pie noziegumiem pret pārējiem miesas bojājumiem (brūcēm, sitieniem), pāriesim pie nodarījumiem pret sievietes augstāko vērtību — viņas dzimuma godu. Mūsu zemnieku tiesības izvarošanu uzskata par smagāku noziegumu nekā nonāvēšanu, jo pēdējo var izpirkt ar naudu, bet par pirmo paredzēts publiski tiesisks nāves sods (R. 9, K. 13, L. I. 16). Tādu pat sodu par izvarošanu nosaka Vidējās bruņniecības tiesības; turpretīm Krievu tiesa, dāņu un zviedru tiesības, kā arī Rīgas pilsētas noteikumi 1227. g. atļauj izvarošanu gandarīt ar 40 mārķām cietušai par labu pie kam dažas tiesību grāmatas vēl uzliek noziedzniekam tikpat lielu naudas sodu valstij par labu.

Noziegumu grupā pret svešu īpašumu pirmā vietā jāmin zādzība. Kurzemes zemnieku tiesības, sekodamas vācu paraugiem, nosaka sodus par zādzību pēc nozagtās lietas vērtības, izšķirot lielo un mazo zādzību; vērtības robeža ir 8 ārtavas, kas līdzinās 4 pūriem labības. Mazo zagli pēra ar rikstēm vai ļāva viņam izpirkt noziegumu ar 4 saktīm, kas līdzinās sodam par rokas iekšķa sakropļošanu. Turpretīm lielo zagli, kurš bij nozadzis vairāk par 8 ārtavām, līdzīgi Sakšu Spoguļa noteikumiem, sodīja ar apkaunojošo sodu — karātavu valgu. (K. 14). Kā tas redzams no Dundagas pils tiesas protokoljiem 1595. g., biškoku zaglim vispirms bende uzgriezta nabu un izrotināja zarnas ap apzagto koku, bet pēc tam noziedznieku uzkāra. Kurzemes zemnieku tiesi-

bas par vieglu pārkāpumu uzskata siena zādzību, jo pļavas un meži vēl ilgi bij kopīgs īpašums. Sods noteikts pēc nozagtā siena daudzuma, pie kam par vienu vezumu siena soda nauda bij uz pusi mazāka nekā par mazo zādzību — tikai 2 saktis. (K. 18). Turpretim Lībju-igauņu tiesības nosaka daudz lielāku sodu par vezumu siena — 3 mārkas, kas līdzinās 36 pūriem rudzu — un bez tam vēl liek zaglim samaksāt nozagtā siena vērtību. (L. 39—40). No otras puses zādzību baznīcās un dzirnavās, laikam, neatkarīgi no nozagtās lietas vērtības, uzskatīja par ļoti smagu noziegumu, kas bij vērsts pret dievnama svētumu un dzirnavām kā publiskas uzticības vietu, par ko sodīja, saraustot noziedznieka miesu ar ratu. (K. 21).

Toties Rīgas virsbīskapijas tiesību noteikumi par zādzību ir daudz neskaidrāki. Vispirms, 14. pantam jābūt pirms 13-tā, lai teksts būtu saprotams. Tādā gadījumā dabūjam, ka par mazo zādzību līdz vienai mārkai draud nevienas miesas sods, bet arī zagļa izslēgšana no pārējās sabiedrības, jo viņam apgriež ausis un iededzina kauna zīmi uz vaigiem, lai svešinieki varētu no viņa izvairīties un sargāties. Zagļa apzīmogošanu Krievijas tiesās pirmo reiz sastopam vēl tikai 1397. g. Turpretim lielo zagli Rīgas virsbīskapijas tiesības, tāpat kā Kurzemes redakcija, soda ar karātavām. (R. 13—14). Piecpadsmītais pants paredz soda pastiprināšanu, ja zagli noķer nozieguma vietā, kas runā pretim Vācijas tiesībām un, varbūt, uzskatāms par ziemeļnieku tiesību iespaidu. Tomēr šai gadījumā var būt runa vienīgi par maziem zagļiem, jo lielo zagli tā kā tā soda ar karātavām. Bet nāves cilpas izpirkšana tikai ar 6 mārķām, acīmredzot, ir rakstības kļūda. Kas attiecās uz 12. pantu, tad tas, ņemot vērā Kurzemes zemnieku tiesību § 14. pirmo pusi, pārāk sakropļots, lai taisītu kādus drošus slēdzienus. Nav ticams, ka bišu un zirgu zagli Rīgas virsbīskapijā sodīja tikai ar 3 mārķām.

Beidzot, Lībju-igauņu tiesības nemaz neizšķir lielo un mazo zādzību, bet tūlīn pāriet uz konkrētu gadījumu — desmitās tiesas zagšanu, par ko draud nāves sods (L. I. 17). Patiesībā, te nevar runāt par zādzību, bet gan par savu ienākumu noslēpšanu, lai būtu jāmaksā kungam mazākas nodevas — ik desmitais labības kūlis, ik desmi-

tais jērs u. t. t. Tāpēc arī noteikts tik bargs sods, lai spiestu zemniekus kārtīgi nobērt gobas labību un dot muižai pārējos ienākumus. Tā tad ienākumu slēpšanu kā noziegumu pret valsti vai viņas priekšstāvi sodīja tāpat kā slepkavību. Tikai vēlākās tiesību redakcijas sodu samazina līdz pusei no vīra naudas — 20 mārķām, bet Maideļa privātie zemnieku likumi 16. g. s. beigās paredz vienīgi miesas sodu vai cietumu. Visumā mūsu zemnieku tiesību noteikumi par zagļu sodīšanu saskan ar Vācijas tiesībām, kamēr Krievu Tiesa zādzību soda vienīgi ar naudu.

Dažas Lībju-igaunņu tiesību redakcijas runā vēl par „kunga robežu zagšanu“, lai gan patiesībā domāta slepena robežu stabiņu un burtkoku viltošana vai iznīcināšana ar nolūku pārcelt novadu robežas starp divām kungu valstīm. Kā to redzam no ļoti daudzām robežu prāvām, šādi noziegumi atkārtojās diezgan bieži, un tie tieši aizkāra valsts resp. lēņa kunga intereses, radot sajukumu valsts teritorijas sadalīšanā starp atsevišķiem leimaņiem, jo toreiz vēl robežas nebij uzņēmīgas uz kartēm, bet labākā gadījumā tikai nospraustas dabā. Tāpēc likums paredz nāves sodu. Šis pants jau 1501. g. bij uzņemts Rīgas virsbīskapijas zemnieku tiesībās; tā tad bij spēkā nevien Igaunijā, bet arī Vidzemē. Turpretim ežu pārcelšana starp tīrumiem bij samērā viegls noziegums, kuŗu Kurzemes tiesības sodīja ar 6 saktim (K. 25), bet Lībju-igaunņu tiesības ar 6 mārķām (L. I. 20).

Blakus zādzībai Lībju-igaunņu zemnieku tiesības pazīst vēl otru smagu noziegumu pret svešu īpašumu un personu — aplaupīšanu, kur pretstatā zādzībai piesavinās svešu mantu ne stepeņi, bet atklāti. Tāpēc apkaunojošā karātavu soda vietā paredzēta tikai nāve zem bendes zobena. (L. I. 41—42). Tāpat Baltijas brūnīcības tiesības soda ēku dedzinātāju, kamēr zemnieku tiesības šo noziegumu pilnīgi noklusē, bet tai vietā paredz vienīgi uguns pielaišanu tīrumiem, pļavām un mežiem, uzskatot to par kaitējumu kunga mantai, par ko bij jāatlīdzina zaudējumi un jāsamaksā 3 saktis liels sods. (K. 22); tā tad divreiz mazāk nekā par kaimiņa ežas izaršanu. (K. 25).

Samērā lielu vērību zemnieku likumi piegriež pārkāpumiem, kas vērsti pret otras personas ķīlu tiesī-

b ā m attiecībā uz svešiem lopiem, ja tie ganās apkāļātāja laukos. Viņš patur savas aizturēšanas tiesības, kamēr lopu īpašnieks atlīdzina nodarītos zaudējumus. Ja turpretim pēdējais atņem savus apkāļātos lopus ar varu, tad pēc Rīgas virsbīskapijas likumiem viņš sodāms ar vienu mārkū (R. 20), tāpēc ka ķīla atradās otras personas likumīgā valdīšanā. Tādu pat sodu nosaka Lībju-igauņu tiesības tai gadījumā, ja saimnieks mēģina atņemt savus lopus apkāļāšanas vietā — tīrumā. (L. I. 24). Sodu palielina līdz 3 mārkām, ja ķīlu patvarīgi atņem ceļā no tīruma uz mājām. Šo sodu divkārtšo, ja noziegums izdarīts apkāļātāja sētā un palielina trīskārtīgi, ja saimnieks savus lopus nelikumīgi aizved tad, kad tie jau novietoti ķīlas turētāja kūtī. (L. I. 21—23). Sakarā ar ķīlu tiesībām Rīgas virsbīskapijas zemnieku likumi pazīst vēl vienu noziegumu — svešas mantas noblēdīšanu. (R. 18). Tomēr arī šis pants ir sakropļots un latviešu tekstā sniegts izlabojuma projekts. Iet runa par ķīlas turētāju, kurš vēlāk noliedz, it kā ķīlu būtu saņēmis un uzdod uzrādīto mantu par savu, lai to nelikumīgi piesavinātos. Tad abiem partijām ar zvērestu jāpierāda savas tiesības, pie kam līdzzvērētāju skaits mainās atkarībā no tā, cik liela ir ķīlas vērtība. Nekāds publisks sods par noblēdīšanu nedraud, bet vienīgi zaudējumu atlīdzība, ar ko šis noziegums krasi atšķiras no zādzības vai laupīšanas.

Lībju-igauņu tiesības satur arī jaunākam laikam piederošus noteikumus — noziegumus pret reliģiju, proti: „burvi un ķecerī būs sadedzināt.“ (L. I. 32—33). Tiesa, jau sāmu līgumā 1241. g. teikts, ka par gaļas ēšanu gavēnī un pagānu upuriem draud vainīgiem naudas sods un pēršana baznīcas priekšā trīs svētdienas no vietas. Tomēr cīņa pret raganām un Dieva zaimotājiem sākās tikai 16. g. s.: jau 1527. g. Rēveles apkārtnē sadedzinā kādu burvi. Istie raganu prāvu ziedu laiki sākās 17. g. s.

6. Civiltiesiski noteikumi.

Zemnieku likumos ir visai maz tīri civiltiesisku normu. Toties, kā to jau redzējām, sodu noteikumiem bij stipri privāttiesisks raksturs, jo pēc Lībju-igauņu zemnieku tiesībām (L. I. 37) sūdzības par ievainojumiem un

nonāvēšanu patiesībā bij civiltiesiskas prasības atlīdzināt cietušam viņa zaudējumus, no kuŗu vērtības valsts saņēma tikai trešo daļu par sabiedriskā miera laušanu un tiesiskās iekārtas apdraudēšanu.

Pārejot uz atsevišķiem civiltiesību institūtiem, uzkrīt, ka zemnieku likumi vismazāk vērības piegriež lietu tiesībām. Rīgas virsbīskapijas un Kurzemes tiesību redakcijas runā par lietu kopību („visa viņu manta“, R. 10-a, K. 27-a), pie kam mantošanas ziņā bij no svara vienas vai otras lietas piederība pie nekustamas vai kustamas mantas. No šiem noteikumiem varam slēgt, ka zemniekiem pieder zināmas lietiskas tiesības uz savu mantu, kuŗa atbild par parādiem un pāriet ar visām saistībām uz mantiniekiem. Tā tad neapšaubāmas ir zemnieku īpašuma tiesības uz savu kustamo mantu.

Turpretīm paliek neskaidrs jautājums, kāda juridiska daba ir tam lietu tiesību titulim, ar kādu zemnieks valda savu zemi. Tā kā šīs sarežģītās problēmas iztirzāšanai jāņem materials no citiem vēstures pirmavotiem, tad aprobežosimies vienīgi ar aizrādījumu, ka vēl 16. g. s. sākumā Rīgas virsbīskapijā zemnieki uzskatīja nevien savas mājas aŗamzemi, bet arī pagasta plavas un mežus par savu īpašumu, uz kuŗu zemes kungam - virsbīskapam vai viņa vasaļiem piederēja tikai publiskas virskundzības tiesības, bet ne civiltiesiska vara.

Vispār, zemnieka civiltiesiskais stāvoklis attiecībā pret savu zemi bij labāks un stiprāks nekā leimaņa īpašuma tiesības uz savu novadu; jo sevišķi spilgti tas izpaudās mantošanas tiesībās, kuŗas vasaļiem bij daudz vairāk ierobežotas nekā zemniekiem. Tāpēc arī vietējo cilšu īpašuma tiesības uz „tēvu zemi“ pretstatā svešo ienācēju lēņu tiesībām sauca vienkārši par mantošanas tiesībām un pašu zemnieku īpašumu dēvēja par mantojumu (lat. „hereditas“), kuŗu varēja pārdot, iekilāt, iznomāt un atdāvēt. Toties leimaņa novada publiski tiesiskais stāvoklis bij daudz labāks nekā zemnieku sētai; pēdējā bij apgrūtināta ar visādām realnostām un nodevām, kamēr pirmā bij brīva, jo bij dota leimanim par viņa dienestu valsts labā.

Plašāka vieta ierādīta saistību tiesībām, kur vienai pusei ir tiesības prasīt no otras zināmu darbību.

Piem., Libju-igauņu tiesības nosaka dienesta līguma laušanas sekas. (L. I. 45). Šo līgumu abas puses slēdza uz zināmu laiku, pie kam algu izmaksāja postnumerando, t. i. par nokalpoto laiku. Ja algādzis aizgāja pirms noligtā termiņa, viņš līdz ar to zaudēja tiesības uz algu. 16. g. s. sākumā kungs varēja aizbēgušo algādzi prasīt atpakaļ, lai tas nokalpotu atlikušo laiku vai arī samaksātu kungam viņa zaudējumus pusalgas apmērā. Bet zemnieku likumi pazīst arī tādās saistības, kurās saista vairāk nekā divus tiesību subjektus. Piem., mantinieki kopīgi atbild par mantojuma parādiem (K. 16); tāpat nonāvēšanas gadījumā visa slepkavas dzimts atbild ar kopīgo vainu.

Rīgas virsbīskapijas tiesības (R. 22) apskata vēl tā saukto nepilno jeb partikularo tirdzniecības sabiedrību, kad divi zemnieki saliek kopā zināmu mantas daļu, lai kopīgi tirgotos. Tad abi biedri atbild trešās personas-preču pircēja priekšā. Šī sabiedrība izbeidzas, nomirstot vienam no līguma slēdzējiem, pie kam otram bij jāatmaksā netaisnā daļa viņa mantiniekiem. Rīgas parādnieku grāmatas ieraksti 13. g. s. beigās liecina, ka arī latviešu tirgotāji vismaz par saviem parādiem atbildēja „ar kopīgu roku“, t. i. solidari. Dažu pētnieku aizrādījums, ka zemnieku sabiedrības varēja vienīgi kopīgi pārdot savus lauku ražojumus, bet nedrīkstēja nodarboties ar tirdzniecību šī vārda īstā nozīmē (uzpirkt preces, lai tās ar peļņu pārdotu), nevar tikt attiecināts uz 13.—15. g. s. Šādi zemnieku tiesību ierobežojumi pastāvēja tikai sākot ar 16. g. s. Savu prasību nodrošināšanai zemnieku tiesības atļauj prasītājam jau pirms tiesas apķīlāt atbildētāja mantu (R. 19, K. 17, L. I. 21—24) — lopus, kuri iegājuši svešos laukos. Ja rokas ķīla nodota kredītoram kā parāda nodrošinājums, tad viņam tā jāatdod, vai jāatlīdzina ķīlas vērtība, līdz ko parāds atmaksāts. (R. 18).

Atliek apskatīt ģ i m e n e s t i e s ī b a s. Par laulības slēgšanu nevienā no trim zemnieku likumu redakcijām nav nekādu noteikumu. Bet Sāmsalas-Vīkas igauņu tiesību pirmais pants nosaka, ka laulības jānoslēdz baznīcā ne vēlāk par astoto dienu pēc saderināšanās, piedraudot vainīgiem ar 50 mārķām soda. Tomēr vēl 15. un 16. g. s. pastāvēja līgavu laupīšanas paradums. 1422. g. Valkas landtags nolemj: „ja kāds nevācis ar varu aizved sievu

vai meitu, tad tas kopā ar palīgiem sodāms ar kaklu," t. i. nāvi. Tomēr pat šie bargie sodi nespēja izskaust zemnieku ieraduma tiesības, un 1507.—43. g. Valmieras landtags no jauna ir spiests vairākkārt atgriezties pie šī jautājuma: „Kurš aizved meitu bez viņas draugu ziņas un atļaujas, to sodīt ar kaklu; ja turpretim tas izdarīts ar (radu) gribu, tad abus būs salaulāt.“ Šo pašu igamu tiesību otrais un trešais pants nokārto mantas jautājumu laulības šķiršanas gadījumā: ja šķiršana notikusi likumīgi, tad sieva atdabū visu savu ienesto mantu; ja vainīgs bijis vīrs, tad bez tam vēl sievai tiesības uz ligavainā doto saderināšanās dāvanu — gredzenu un taml. Ar to saskan arī mūsu tautas dziesmu liecības: „Atpakaļ, mans pūriņš ar visām telītēm! Es atradu tautu dēlu ar māmiņu baroties.“ Rīgas virsbīskapijas tiesības (R. 10-b) nosaka ģimenes mantas likteni, vīram patvalīgi aizbēgot no sievas. Šai gadījumā likums pieņem nāves fikciju: bēgli uzskata par mirušu. Tāpēc it kā mirušā tēva vietā stājas viņa likumīgie mantinieki — bērni. Ja aizbēga visa ģimene, tad postā pamestā sēta līdz ar atstāto iedzīvi 13.—14. g. s. piekrita radiem, bet vēlākos gadu simteņos dzimtskungam kā bezmantinieku mantas valdītājam.

Par laulāto draugu personīgām attiecībām nekas nav teikts. Tikai no Rīgas landfogtejas aktim 16. g. s. otrā pusē redzam, ka sodi par sievietes un sievas piekaušanu bij tikpat lieli kā par vīrleša miesas bojājumiem; tā tad vīrs nedrīkstēja sist savu sievu. Par laulāto ļaužu mantas attiecībām varam spriest no dažiem zemnieku tiesību noteikumiem, bet tikai sakarā ar mantošanas tiesībām, kurū nokārtošanā bij ieinteresēti zemes kungi — vācu ordenis un bīskapi sakarā ar vietējām ciltīm uzspiesto bezmantinieku mantas institutu. Par mantojumu sauc kādas personas juridisko attiecību kopumu viņas nāves brīdī. Pie mantojuma pieder nevien visa kustamā un nekustamā manta, bet arī nelaika tiesības un pienākumi, cik tāl tiem nav tīri personīgs raksturs. Mantojums atklājas nevien ar mantojuma devēja fizisko nāvi, bet arī ar viņa nāves fikciju. Mantošanas pamats var būt likuma noteikums vai testaments - novēlējums. No mantojuma varēja arī atteikties, kas parasti notika tad, ja tas bij apgrūtināts ar lieliem parādiem (R. 17)). Kādi parādi bij jāmaksā no

mantojuma masas, nav skaidri zināms. Pēc Baltijas vecākām bruņniecības tiesībām mantiniekiem bij jānolidzina soda naudas par nelaika nodarītām un neizpirktām brūcēm; bet vīra nauda par slepkavību nebij jāsedz no mantojuma daļas. Turpretim pēc sāmu līguma ar ordeni 1255. g. mantiniekiem bij jāmaksā arī sods par nelaika izdarīto slepkavību; ja viņi atteicās to darīt, mantojums piekrita zemes kungam.

Spriežot pēc latvju daiņām, vecāku mantā jāatšķir divas atsevišķas mantojuma masas ar īpatnēju mantošanas kārtību: no vienas puses tēva manta (ciems, zeme, novads, nams, istaba, kumelš), no otras puses mātes manta (pūrs, vilnaines, vaiņags, rotas, govīs, aitas). Pēc vispārējā principa tēva mantu mantoja dēli, mātes mantu — meitas; tāpēc pirmos parasti sauca par tēva dēliem, bet otrās — par mātes meitām.

Pirmai meitai mātes pūrs,
Pastaram (dēlam) tēva zeme. 3738 —40.
Še, brāliti, mātes pūrs,
Dod man tēva novadiņu. 16583.

No šī principa atkāpās, ja saimē nebij dēlu. Tad bezbrāļu meita palika par tēva novada un sētas mantinieci.

Tādu tiesu kungi sprieda,
Tādu mani bāleliņi:
Tai māsai tēva zeme,
Kai neviena bāleliņa. 3755.
Es mātei viena meita,
Es pa dēlu, es pa meitu:
Man pieder mātes pūrs,
Tēva bērī kumeliņi. 3740.

Ja parasti meitas nemantoja tēva novadu un sētu, tad tikai tāpēc, ka viņas precoties atstāja bāliņu dzimti un palika par sveša tautieša sievu, kur bij sava vīra novada faktiskā līdzturētāja un valdniece. Tāpēc tautas dziesmas sauc tēva radus par suņiem, kas sargā bāliņu sētu un zirgus, bet mātes radus par vilkiem, kas rauj projām — līgavas pūra veidā — saimniecībai nepieciešamos lopus. Ar šīm tautas dziesmu liecībām saskan mūsu zemnieku likumu noteikumi.

Nevajaga domāt, ka ekonomiski tēva manta vienmēr bij vērtīgāka par mātes mantu, resp. meitas pūru. Šai pūrā bij „trīs māmiņu darijums“; tas bij vilnaiņu pūrs, kur katra sakts maksāja gada kalpa algu jeb zirgu un saģšas stūritis — veselu dālderī. Tāpēc dainas dzied, ka kumelam vieglāk nest karavīru ar bruņām nekā meitu ar smagajām vilnainēm. No otras puses, arī brāļiem bij jāgādā par māsas pūru (K. 27-b), sevišķi rotām, kurās ieguldīja veselu kapitalu.

Tā bij galva, kas var nest

Piecu brāļu sudrabiņu. 6042.

Piecu brāļu māsa biju,

Simtu māрку vainadziņš. 6053.

Es pārdevu kumeliņu,

Teв pirkdams sudrabiņu. 15579.

Viens pats vaiņaga vizulis dažreiz maksāja zelta gabalu, un viena sakts svēra pusmārciņas sidraba. Tāpēc tas nav pārspilējums, ja ligava dzied:

Ar pūriņu zemi pirku,

Ar vaiņagu arājiņu. 24465.

Es būš' iet ij pie kalpa,

Pirkt par naudu tēva zemi. 10956.

Tā bij maņa tēva zeme,

Ko ieliku pūriņā. 28329.

Kas notika ar mātes meitas un brāļu māsas pūru, viņai apprecoties jeb izejot tautās? — Kurzemes zemnieku tiesības nosaka: „Ja vīrs ņem sievu, tad viņš var tai piešķirt visu savu mantu, izņemot tīrumus, pļavas un biškokus.“ Kā tas redzams no kāda cita 1293. g. izdotā dokumenta, vārdi „tīrumi, pļavas un biškoki“ apzīmē tēva nekustamo mantu, t. i. zemnieku zemes īpašuma tiesības. Tāpēc augšā pievestais pants iztulkojams šādi: precoties vīrs var ar īpašu darijumu piešķirt sievai tiesības uz visu savu kustamo mantu. Šāds dāvinājums paredzēts arī Vestfales tiesībās un notika laulību slēdzot. Šī instituta nozīme kļūst saprotama, ja ņemam vērā, ka sievas ienestā kustamā manta pārgāja vīra īpašumā. Lai par šo zaudējumu gandarītu atraitni, noteica, ka vīram savukārt jānoraksta sievai tiesības uz savu kustamo

mantu, kuŗā ietilpa arī ligavas ienestā daļa. Tā tad, laulātie draugi savstarpēji atvēlēja viens otram savu kustamo mantu. Šis apvienotās mantas vienīgais valdītājs bij vīrs un sievas nāves gadījumā paturēja viņas lietas kā savas. Turpretīm sievietai nebija nekādas rīcības spējas ne par savu ienesto, ne vīra piešķirto kustamo mantu visā laulības kopdzīves laikā. Tikai vīram mirstot, sievietas tiesības uz kustamo mantu pārvērtās atraitnes mantošanas tiesības. Šo otro attīstības stadiju redzam Rīgas virsbīskapijas tiesībās, kuŗas vairs nerunā par vīra kustamās mantas piešķiršanu sievietai laulības slēdzot, bet vienkārši nosaka atraitnes mantošanas tiesības, laulībai beidzoties vīra nāves gadījumā (R. 10-a).

Tālāko pantu noteikumi par mantošanas tiesībām rada zināmus pārpratumus, kuŗu saskaņošanai pētnieki likuši priekšā dažādas teorijas. Visvieglāk iztulkot Kurzemes zemnieku tiesību normas (K. 27). No šī panta pirmā nodalījuma (a) redzam, ka vīrs var piešķirt sievietai tikai kustamo mantu, kuŗu viņa manto kā atraitnes daļu. Otrs nodalījums (b) saprotams tikai ar pirmā nodalījuma beigu vārdos neizteikto principu, ka visa nekustamā manta piekrīt dēliem, kuŗiem uz viņu mantojuma rēķina jāapgādā māsa ar ligavas pūru. Trešais nodalījums (c) nokārto mantošanu tai gadījumā, ja dēlu nav: tad par visas mantojuma masas mantinieci uzskatāma māte kopā ar meitām. Tēva kopmantas dalīšana notiek tad, ja atraitne otrreiz apprecas.

Lībju-igauņu zemnieku tiesībās nekādu mantošanas noteikumu nav. Toties Rīgas virsbīskapijas likumī attiecībā uz mantošanas kārtību nav tik viegli izskaidrojami, jo te, acīmredzot, vēlāk ir iestarpināti jauni noteikumi blakus veciem. Tas sevišķi sakāms par 10. panta b nodalījumu. No pirmās daļas (a) izriet, ka atraitnei ir tiesības uz nelaika vīra kustamo mantu.

Turpretīm tēva novads un cita nekustamā manta piekrīt dēliem un meitām, kāda kārtība bij spēkā Vestfalē jau 13. g. s. Bet šē uzkrīt meitu pielīdzināšana dēliem, kas runā pretīm Latvijas ieraduma tiesībām, pēc kuŗām brāļu māsa nevarēja mantot tēva novadu. Tā kā šī panta b nodalījums paredz mantošanas kārtību vienā specialā gadījumā, kad vīrs aizbēg no sievietas, tad nebūtu pareizi šo

noteikumu uzstādīt par vispārīgu mantošanas likumu. Nākošais c nodalījums atkal saskan ar Kurzemes zemnieku likumiem, ka māte ar meitām stājas dēlu vietā, ja pēdējo nav. Tādā gadījumā arī nekustamā manta pāriet mātes un meitu kopīgā valdīšanā, kamēr atraitne neiziet pie jauna vīra: tad mantojumu sadala līdzīgi, pie kam māte dabū meitas daļu. (R. 11).

Pēc Rīgas virsbīskapijas un Kurzemes likumiem visiem dēliem ir vienādas tiesības uz tēva mantojumu, t. i., pastāv sadalīšanas sistēma, kādu pazīst arī dainas.

Pieci dēli tam tēvam,
Pieci simti ozoliņu;
Ikvienam dēliņam
Pa simtam ozoliņu. 3753.

Apaļš tēva novadiņis
Kā viens vaska rituliņis;
Kad dabūja bāleliņi,
Stūru stūrus izdaliņa. 3769.

Tomēr tas vēl nenozīmē, ka tēva novada sadalīšanas tiesības vienmēr tika izlietotas; sevišķi vācu laiku sākumā dēli parasti turpināja tēva nodibināto kopējo saimniecību vecākā bāliņa vadībā.

Blakus šai kārtībai tautas dziesmas pazīst vēl minorata sistēmu jeb jaunākā dēla priekšrocības uz tēva mantojumu, kas saskan ar Krievu tiesību noteikumiem; šī sistēma atspoguļojas dainās, kas uzrakstītas Latgalē, Vidzemē un Zemgales austrumos. Beidzot, dažos novados valdīja vēl majorata sistēma jeb vecākā dēla priekšrocības, kas izskaidrojamas ar vācu lēņu tiesību iespaidu uz brīvzemnieku dzimtīm, kur leimāna brīvības grāmatu sākumā mantoja vienīgi vecākais dēls. Vēl citur pastāvēja blakus majorata un minorata sistēmas, kuŗas izslēdza vidējos bērņus no mantojuma.

Pirmajam, pēdējam
Tam pieder tēva zeme;
Vidējam, lētaudzam
Pašam vaļas meklēties. 3754.

Vidējam bāliņam
Āra vārtus virināt. 3754¹.

Vispār mantošanas kārtība bij ļoti raiba un stipri mainījās nevien atkarībā no katra novada partikularām ieraduma tiesībām, bet arī atkarībā no mantojuma devēja kārtas un rakstītu tiesību grāmatu iespaidiem dažādos laikmetos.

7. Tiesas un tiesāšanas kārtība.

No 13. g. s. senrakstiem varam spriest, ka zemnieku lietas iztiesāja divējādas tiesas: kunga tiesa un pagasta tiesa. Kunga tiesa darbojās tikai līgumos noteiktās sesijās, kuŗas sakrita ar pagasta nodevu ievākšanas termiņiem. Parasti zemes kunga pilnvarotais fogts jeb soģis izbrauca uz katru pagastu 2—3 reiz gadā ievākt nodevas un spriest tiesu. Bet arī soģim bij jāspriež tiesa zemnieku lietās pēc „Latvijas un Igaunijas zemes tiesībām un parašām“.

Vēl 16. g. s. visas civillietas izsprieda paši zemnieki pagasta tiesā 3—4 tiesnešu sastāvā bez kungu un muižnieku piedalīšanās. Turpretim kriminallietas iztiesāja kunga tiesa no zemnieku, muižnieku un zemes kunga priekšstāvjiem. Jautājumu par apsūdzētā zemnieka vainu un soda lielumu izsprieda vienīgi pašu zemnieku uzticības vīri-tiesneši, kuŗus ņēma no apkārtējo pagastu vecākiem ļaudīm, lai spriedums nebūtu partejisks. Bez tam šai tiesai bij divi muižnieku kārtas piesēdētāji, kuŗu uzdevums bij apliecināt, ka spriedums taisīts saskaņā ar zemes tiesībām. Viņi kopā ar soģi jeb tiesas priekšsēdētāju parakstīja zemnieku tiesnešu „ienesto spriedumu“. Soģis vadīja sēdi, pasludināja un lika izpildīt spriedumu, vai arī virzīja lietu tālāk uz augstāku instanci.

Tiesāšanas kārtība pilnīgi pamatojās uz principa: „Kur nav sūdzētāja, tur nav tiesneša.“ Tas ir tā sauktais akuzācijas (apvainošanas) process privatsūdzības ceļā. Sūdzību ceļa cietušais vai viņa mantinieks. Sākumā sūdzēja pats noslepkavotais, jo tiesas priekšā atnesa viņa līķi vai roku. Šim privātam sūdzētājam stājās pretim viņa parts — apsūdzētais. Katra puse centās liecināt pret otru, bet neviena priekš tiesas. Tiesneši sprieda par cietušā privātām tiesībām uz apvainotā sodīšanu ar miesas vai nāves sodu. Arī sprieduma izpildīšana sākumā bij vienīgi prāvu vinnējušā sūdzētāja darī-

šana: apzagtais pats uzkāra zagli, izvarotā sieviete deva pirmos trīs sitienus uz mieta uzspraustam izvarotājam. Bēdes amats nodibinājās daudz vēlāk.

Uz iesniegtās privātsūdzības pamata soģis jeb zemes kunga fogts uzaicināja abas puses ierasties tiesā. Neierašanos uzskatīja par procesualu pārkāpumu, par kuŗu tiesnesis sodīja vainīgo ar vienu māрку (miera naudas, Wedde (R. 23), Kurzemes zemnieku likumu noteikums, ka sūdzētāja neierašanās gadījumā izbeidz pret apvainoto celto sūdzību (K. 20), saskan ar Vidējām bruņniecības tiesībām, kuŗas bez tam vēl soda sūdzētāju ar naudas sodu (§ 125). Kurzemes tiesību formulējums, ka ļaundaris tiesājams tai novadā, kur viņu notver, neļauj droši spriest, kuŗai tiesai piekrita viņa lieta. (K. 23). Citiem vārdiem, vai tiesāja nozieguma izdarīšanas vietā (forum delicti commissi), vai noziedznieka notveršanas vietā (forum deprehensionis). Ja ļaundari „noķēra uz karstām pēdām“, tad abi gadījumi sakrita; ja turpretim ļaundari sagūstīja sveša kunga novadā, tad viņu vajadzēja izdot tiesāšanai agrākā dzīves vietā, kā tas bij vēlāk dzimtsbūšanas laikos ar bēgļiem. Rīgas virsbīskapa Mikēļa rīkojumā 1494. gadā teikts: „Nevienam mūsu valsts zemniekam nevar piespriest nāvi, ja tiesā nepiedalās tā novada soģis, muižkungs un skrīveris, pie kuŗa pieder zaglis. Bet tiesas vīriem un vecajiem, kuŗi šo lietu izspriež, jābūt no citas kunga valsts.“

Libju-igauņu zemnieku likumi nosaka soda naudu par nepatiesu sūdzību (L. I. 44). Ja tas notika aiz ļaunprātības, tad pēc vidējām bruņniecības tiesībām sūdzētājs saņēma tādu sodu, kādu viņš ar savu apsūdzību bij domājis nepatiesi apvainotam; te izpaužas taliona princips: aci pret aci, jo bij apdraudēta tiesas autoritāte. Ja turpretim šāds sūdzētājs varēja apzvērēt, ka viņš cēlis apvainojumu zādzībā labos nolūkos, tad viņš maksāja nepatiesi apvainotam tikai viena māрку, kāds sods paredzēts arī minētā Libju-igauņu likumu pantā.)

(Ja ļaundari pieķēra noziegumu izdarot, tad vajadzēja sacelt publisku trauksmi, kuŗai atskanot (piem.: „ķeŗ zagli!“) katram pilngadīgam bij ar ieročiem rokā jādzenas pakal noziedzniekam, lai to aizturētu, aizvestu pie soģa un tur apliecinātu notikušo. No šī pienākuma neva-

rēja atsacīties pat noziedznieka radi. Šim sūdzētāja klie-
dzienam bij arī tīri formāla nozīme, jo trīs reiz klie-
dzot, iesāka tiesas sēdi, pēc kam aizturēto ieveda soda namā.
Ja ļaundari notvēra smagā noziegumā un viņš to nolie-
dza, tad pēc vidējām brūniecības tiesībām sūdzētājam
bij sava sūdzība jāpierāda ar savu un sešu klie-
dzēju jeb liecinieku zvērestiem; ja pārkāpums bij viegls, pietika
ar diviem līdzvērtējiem jeb trim zvērestiem. (§ 113).

Vācijā bez tam vēl krita svarā lietišķi pierādījumi:
noziedzniekam uzsēja uz muguras nozagto lietu, uguns-
grēka pagali, izvarotās sievietes asiņaino kreklu un tml.

Tā kā tomēr galvenais pierādījums bij zvērests, tad
dodot abām pusēm tiesību apliecināt savu vārdu patie-
sību „Dievu pieminot“, katrs process beigtos ar otrās
puses apvainošanu nepatiesā zvērestā, ko varētu izšķirt
vienīgi Dieva tiesa. Tāpēc pastāvēja noteikums, ka no-
ķerot noziedznieku „uz karstām pēdām“, vienīgi sūdzē-
tājam bij tiesības sniegt pierādījumus par apsūdzētā
vainu: šie pierādījumi bij paša sūdzētāja un ar viņa klie-
dzienu sapulcināto liecinieku zvērestī. Tā tad, pierādīša-
nas tiesības piederēja tikai vienai prāvinieku pusei — sū-
dzētājam; noziegumā piekertam apsūdzētam bij ņemta
katra iespēja sniegt pretpierādījumu.

Tomēr bij daži izņēmumi. Sods draudēja tikai par
apzinātu un nodomātu noziegumu. Ja turpretim tas bij
noticis aiz neuzmanības vai nevērības (piem., naktī kādu
negribot ievainojis ar šķēpu), tad apvainotais bij brīvs
no soda un viņam bij jāatlīdzina tikai cietušam viņa zau-
dējumi. Šādos gadījumos apsūdzētam atļāva pierādīt ar
zvērestu, ka viņam nav bijis ļaunu nolūku. (R. 6). Pat
nonāvēšanas gadījumā varēja privāti izlīgt ar cietušā
radiem, ja soģis tam piekrita un noziedznieks tiesas
priekšā nenoliedza savu vainu, bet ar zvērestu aplieci-
nāja, ka noziegumu izdarījis bez iepriekšēja nodoma.
(R. 8). Šie procesualie noteikumi apsūdzētam par labu
izriet no vispārīgā principa, ka noziegums sodāms vienīgi
tad, ja tas izdarīts ar ļaunu nolūku un apzinātu nodomu.

Bet atgriezīsimies pie parastās tiesāšanas kārtības:
noziedznieks notverts nozieguma brīdī un noliedz savu
vainu. Tā kā pierādīšanas tiesības ir sūdzētāja priekš-
rocība, tad viņa uzvara ir droša. Tāpēc Rīgas virsbiska-

pijas tiesības jau iepriekš paredz šāda noziedznieka likteni: „ja zagļi noķer z o g o t, tad to uzkar.“ (R. 15).

Vispirms nodod savu zvērestu sūdzētājs. Zvērēja soģa priekšā, turot izstieptu roku ar paceltu pirkstu uz Krustāsistā tēlu vai katoļu svēto relikvijām; tāpēc teica: „zvērēt pie Dieva un viņa svētiem.“ Zvēresta formulu teica priekšā soģis ar zizli rokā; civillietās parasti zvērestu diktēja pretējā prāvinieku puse. Vislielāko vērību piegriezta zvērēšanas ritūlam, kuŗu vajadzēja stingri ieturēt visos sīkumos: nedrīkstēja pārāgru atņemt roku no relikvijām, vai arī pārsacīties un izlaist kādu zvēresta vārdu. Ja tas notika, tad zvērests bij nederīgs un prāva zaudēta. Tāpēc zvērētājs, pēc Vācijas likumiem, drīkstēja jau iepriekš lūgt atļaut viņam zvērestu atkārtot vēl divas reizes; sievietēm bij brīv to darīt tik ilgi, kamēr viņas varēja atkārtot formulu pilnīgi nevainojami. Kā arī Latvijā zvērot lielu svaru lika uz ceremonialu, redzam no 17. g. s. ceļotāja Olearija apraksta par Rīgas apkārtnes zemniekiem: „Zvērot viņi liek uz galvas akmeni, ņem izdzisušu ogli kreisā rokā, baltu spieķi labā un ar vienu kāju stāvot uz izžuvušas velēnas, saka: Ja šis zvērests ir nepatiess, tad lai es pats, mana sieva un piederīgie nokalst kā šis spieķis, iznīkst un paliek melni kā šī zeme.“

No tekstā pievestām zvērestu formulām, pirmā uzrakstīta 1638. g. zemes revīzijā, bet galvenos vilcienos saskan ar kādu 1544. g. formulu, kuŗu lietoja Rīgas virsbīskapijā robežu prāvās. Otrā formula („Es runaju un zvēru...“) uzrakstīta Arndta kronikā 1753. g., bet tā kā zvēresta ceremonials saskan ar Olearija aprakstu (1633.—39. g.), tad patī formula, bez šaubām, pieder vecākam laikmetam. Trešo formulu lietoja katoļu laikos 16. g. s. sākumā zemes ķīviņos, un tā uzrakstīta 17. g. s. pirmā pusē.

Bet ar paša sūdzētāja zvērestu vien nepietika; likums noteica, ka viņam jāatved uz tiesu zināms skaits kļiedzēju, Schreimannen, jeb līdzzvērētāju, kuŗi, atskanot sūdzētāja kļiedzienam, bij salasījušies nozieguma vietā, palīdzējuši aizturēt noziedznieku un redzējuši vai dzirdējuši nozieguma apstākļus. Piem., Lībju-Igauņu zemnieku tiesības nosaka, ka sievietei viņas izvarošana jāpierāda

ar trim krietniem vīriešiem. (L. I. 16). Bez šaubām, šie trīs līdzvērētāji nebija liecinieki tagadējā nozīmē, jo par izvarošanas aktu viņi varēja spriest vienīgi netieši no sūdzētājas izturēšanās: izvarotā kļiedzot skrēja pie saviem ciema ļaudīm ar izpūrušiem matiem un saplēstām drēbēm un lūdza aizturēt viņas norādīto vai nosaukto laundari. Šie „kļiedzēji“, ierodoties tiesā, varēja zvērot tikai to, ka viņi pēc savas sirdsapziņas un subjektīvās pārlicības tic sūdzētājas zvēresta patiesīgumam. Viņu zvērests vienīgi pastiprina un atbalsta sūdzētāju, palīdzot radīt uzticību viņa personai. Daži pētnieki pat domā, ka sākumā līdzvērētāji vispār nav nekā runājuši, bet vienīgi ar savu ķermeni piedalījušies zvēresta aktā, turot zvērinātāja roku. Bet arī vēlāk viņi, laikam, nav atkārtājuši visu zvēresta formulu, bet tikai pēdējos vārdus, lūdzot Dievu, lai viņš ir žēlīgs sūdzētājam, ja viņa zvērests ir patiess, un lai soda, ja zvērētājs piemin Dievu nepatiesā liecībā. Ja krimināllietās līdzvērētāju skaits pēc Baltijas brūnniecības tiesībām sniedzās tikai līdz 6 vīriem, bet civilīetās parasti aprobežojās ar diviem līdzvērētājiem, tad robežu ķildās starp diviem ciemiem šo skaitu palielināja pat līdz 6—11 vīriem.

Ja noziedznieku apvainoja vienīgi uz aizdomu pamata, vai arī izdarītais pārkāpums nebija liels, vai noticis bez nodoma, tad pierādīšanas tiesības piederēja tikai apsūdzētam, kurš ar šķīstīšanās zvērestu, Reini-gungseid, var vai nu pavisam noliegt inkriminēto noziegumu (K. 11), vai arī, noziegumu nenoliedzot, ar zvērestu apstiprināt apstākļus, kas mīkstina viņa sodu vai ļauj pašu noziegumu viņam nepieskaitīt par vainu. (R. 6, 8). Tomēr apsūdzētam šīs tiesības piederēja tikai tad, ja viņš nebija zaudējis „krietna vīra“ slavu. Pietika kādu otru reizi apvainot zādībā, un viņa pilsoniskais gods un krietnums jau zināmā mērā bija aptraipīts: nu apsūdzētais varēja sūdzību atvairīt vairs tikai ar viena līdzvērētāja palīdzību, t. i. ar diviem zvērestiem. (R. 16, K. 15). Bet apvainojot trešo reizi, sūdzētājs varēja noraidīt apsūdzētā tiesības attaisnoties ar zvērestiem un provocēt (izsaukt) pretinieku uz karstas dzelzs nešanu. Vidējās brūnniecības tiesības pie tam piebilst: „Trešo reizi apsūdzot, viņam jāšķīstās ar dzelzs pārbaudījumu. Pie tam sūdzē-

tājam vispirms jāzvērē, ka viņš šo sūdzību nav ierosinājis aiz nauda vai ļaunprātības, bet savu zaudējumu dēļ, kas cēlušies viņa mantai. Ja nesot karstu dzelzi, apsūdzētais apdedzinās, tad viņš uzkaņams; ja iziet sveikā, tad sūdzētājam jāmaksā viņam viena mārkas sidraba par sagādāto ļaunumu. (§ 131^b). Ja turpretim kādu par zādzību jau reiz ar naudas sodu notiesātu uz aizdomu pamata apvainoja otrreiz, tad viņš varēja attaisnoties vairs tikai ar karstu dzelzi.“ (§ 135^a). Citādi noteikumi atrodami Libju-igauņu zemnieku tiesībās. — Uz aizdomu pamata zādzībā apvainotais var gan atvairīt šo apsūdzību ar savu zvērestu, bet sūdzētājs savukārt var to noraidīt ar trīs krietnu vīru liecībām; tā tad ar četriem zvērestiem. (L. I., 10). Šī tiesību grāmata nesaka, kas notiek tālāk, lai gan acīmredzot process nonācis tai stadijā, kad ar zvērestiem vairs nevar neko pierādīt. Tādā gadījumā, spriežot pēc toreizējiem procesa noteikumiem, apsūdzētais varēja likt priekšā izšķirt jautājumu par zvērestu patiesīgumu Dievam, t. i. piesolīties nest karstu dzelzi. Šīs tiesības noraidīt zvēresta spēku ar Dieva tiesas lēmumu vienmēr piederēja zādzībā apvainotam, ja viņš nebij noķerts nozieguma vietā. Pēc Libju-igauņu tiesībām zvērestus varēja atvairīt apsūdzētais, pēc Rīgas virsbīskapijas un Kurzemes tiesībām — sūdzētājs.

Bīskaps Alberts jau 1211. g. atsvabināja vācu tirgotājus no visiem Dieva tiesas veidiem, ko apstiprināja Modenas Viļums 1225. g. Ari pāvesti 13. g. s. noliedza karstas dzelzs pārbaudījumu pilsētās un uz laukiem. Tomēr Baltijas bruņniecības un zemniecības tiesības pazīst šo institutu. Paši zemnieki piesolījās nest karstu dzelzi, it īpaši robežu prāvās, lai ar „Dieva tiesas palīdzību, ar dzelzi“ pierādītu savas tiesības. Rīgas virsbīskapijā šo procesualo paņēmieni stingri noliedza 1428. g. baznīcas koncils, bet tas neko nelīdzēja. (Karstu dzelzi nesa nevien kriminallietās, bet arī civilprocesā.)

Prāvas gaita bij šāda, spriežot pēc robežu procesu aprakstiem 15. un 16. g. s. Tiesas lēmuma izpildīšanu atlika līdz dzelzs pārbaudījuma dienai. Tad to pārlēma pats Dievs — un tā bij „visaugstākā un vissmagākā tiesa“. Lai gan zemes ķīviņos kungji un zemnieki uzstā-

jās kopīgi, tomēr karstas dzelzs nešanā piedalījās tikai pēdējie. Par viņiem saka protokoli: „vienu zemnieku sūtīt no katras prāvinieku puses pie dzelzs nešanas.“ Pirms tam zemniekiem vajadzēja nomazgāties un apcirpties, lai aizkavētu dzelzs nesēju lietot mākslīgus līdzekļus pret rokas apdedzināšanu. Ja brūces bij abiem nesējiem, vai abi izgāja sveikā, tad kildas zemi izdalīja uz pusēm. Kriminallietās dzelzs bij jānes tikai apsūdzētam.

Sīkākas ziņas par dzelzs nešanas formālo pusi dabūjam no Vācijas tiesību avotiem. Priesterim, kurš piedalījās šai aktā, bij pirms tam trīs dienas jāgavē un jālūdz Dievs. Tad altāra priekšā jāpaņem stanga dzelzs, jādzied himna un jānoskaita īpaša lūgšana; pēc tam dzelzi aplācija ar svaidāmo ūdeni, lai aizdzītu ļauno garu varu. Dzelzi kaitējot ugunī, priesteris noturēja dievkalpojumu, nozvērīnāja apsūdzēto un pieņēma to pie dievgalda. Tad no jauna svaidīja karsto dzelzi un lika apvainotam to nest deviņas pēdas garu gabalu, skaitot no altāra. Pēc tam nesēja roku satina un aizzīmogoja uz trim dienām. Ja roku attinot izrādījās, ka nav apdeguma rētu, tad apsūdzēto bij attaisnojis pats Dievs.

Vai arī Baltijā ievēroja līdzīgus noteikumus dzelzs pārbaudījumā, nav zināms.

Literatūra: Atdrukātie zemnieku tiesību teksti oriģinālā atrodami L. Arbuzova darbā „Die altlivländischen Bauerrechte“, Mitteilungen, 23. Bez minētā autora par zemnieku tiesībām vēl rakstījis Fr. Štilmarks „Beiträge zur Kenntnis der altlivländischen Bauerrechte“, Dorpater Juristische Studien, B. II, 2. Dorpat, 1894. No vispārīgās literatūras jāmin: H. Freimann, „Das Strafrecht der livl. Ritterrechte. Zeitschrift für Rechtswissenschaft, 9. Dorpat, 1886. — Fr. Bunge, „Geschichte des Gerichtswesens und Gerichtsverfahren“. — K. Binding, „Die Entstehung der öffentlichen Strafe“. Leipzig, 1909. — A. Kries, „Der Beweis im Strafprozess des Mittelalters“. Weimar, 1878. — A. Švābe, „Latvju kultūras vēsture“, I. A. Švābe, „Pagasta vēsture“. I.

Latvijas Skolotāju Savienības izdevumā iznākušas sekošas grāmatas skolām ar kopēju nosaukumu:

„Skolas literatūra“.

1. **Doku Atis.** Mans dzīves rīts. Trešais izdev. Maksā Ls 0,50.
2. **K. Skalbe.** Sarkangalvīte. Pelnušķīte. Pasaka par vērdu. Milzis. Kaķīša dzirnavas. Pasaka par zelta ābeli. Piektais izdevums. Ls 0,40.
3. **Lerchis-Puškaitis.** Ojars. Otrs izdevums. Maksā Ls 0,50.
4. **Plūdons.** Atraitnes dēls. Rekviems. Palu laiks Zemgalē. Salgales Mada loms. Tireļa noslēpums. Baigi. Maksā Ls 0,40.
5. Tautas dziesmas un dzejoļi. I. un II. māc. gadam. Otrs izdevums. Maksā Ls 0,40.
6. Tautas pasakas I. (Iesācējiem). Otrs izdevums. Maksā Ls 0,40.
7. **J. Poruks.** Kauja pie Knipskas. Kukažinā. Puteklīts.
A. Austrinš — Dzērvju zābaki. **Doku Atis** — Vectēvs. Maksā Ls 0,55.
8. **J. Neikens.** Bāris. Pamāte. Trešais izdev. Maksā Ls 0,50.
9. **J. Poruks.** Romas atjaunotāji. Asaras. Baltā puķe. **A. Upīts** — Jaunā dzērve. **R. Blaumanis** — Smiltaine. Maksā Ls 0,60.
10. Tautas pasakas II. Maksā Ls 0,50.
11. **Birnieka-Upīša.** No pelēkā akmeņa stāstiem. Maksā Ls 0,50.
12. Dzejoļi III. VI. mācības gadam. Maksā Ls 0,60.
13. **A. Pumpurs.** Lāčplēsis. Maksā Ls 1,20.
14. **Pērsieša.** Izmeklēti raksti. Maksā Ls 0,50.
15. **Birnieka-Upīša.** No pelēkā akmeņa stāstiem: Pelēkais akmenis. — Ilze. — Smēde. — Šūpotnes. — Pilāgs. — Malka un pātāga. — Pastalas lāpot. Maksā Ls 0,50.
16. Tautas teikas. (Vietu teikas). Maksā Ls 0,50.
17. **Plūdons.** Vitola stabulīte. Dzejas bērniem. Maksā Ls 0,40.
18. **Plūdons.** Ziedu bārslas. Dzejas jaunatnei. Maksā Ls 0,50.
19. Leišu dainas. Tulkojis **Plūdons.** Maksā Ls 1,10.
20. **A. Lerchis-Puškaitis.** Oriģinālpasakas. Maksā Ls 0,50.
21. **Aspazija.** Dzejoļu izlase skolai. Maksā Ls 0,40.
22. **J. Rainis.** Dzejoļu izlase skolai. Maksā Ls 0,40.
23. **Vācelīte I.** Tautas dziesmas. Ilustr. **A. Kronenbergs.** Maksā Ls 1,00.
24. **Vācelīte II.** Tautas dziesmas. Ilustr. **A. Kronenbergs.** Maksā Ls 1,00.
25. **Vācelīte III.** Tautas dziesmas. Ilustr. **A. Kronenbergs.** Maksā Ls 1,00.

Latv. Skolotāju Savienības izdevumā iznākušas grāmatas:

- Viksnīšs, M. — **Ainas no romiešu vēstures.** Ilustrēta lasāmā grāmata romiešu vēsturē. Maksā Ls 1,80.
- Kundziņš, P. — **Perspektīve.** Rokas grāmata zīmētājiem un zīmēšanas skolotājiem. Maksā Ls 1,50.
- Ziemas svētki.** Bilžu grāmata mazajiem lasītājiem. Ilustrējis A. Kronenbergs. Maksā Ls 1,—.
- Dēķens, K. — **Likums par izglītību.** Maksā Ls —,50.
- Hinhede, M. Dr. — **Dzīvojiet lēti un veseli.** Ekonomiska pavāru grāmata. Maksā Ls 1,60.
- Zeideļa, R. — **Rokdarbi.** Maksā Ls —,60.
- Skolotāju Kalendars 1926./27. g.** Maksā Ls 1,80.

Latvijas Skolotāju kooperatīva izdevumā iznākušās grāmatas:

- Ivanovskis, J. — **Ķīmija pamatskolām.** Maksā Ls 1,60.
- Straubergs, J. un P. Rozenfelds, — **Algebras uzdevumu krājums I. d.** Pamatskolu kurss. Maksā Ls 1,60.
- Kārklīšs, K. — **Vārds. I. d.** Valodas mācības grām. pamatskolas I. klasei. Maksā Ls —,60.
- **Vārds. II. d.** Valodas mācības grām. pamatsk. II. kl. Maksā Ls —,60.
- **Vārds. III. d.** Valodas māc. grāmata pamatsk. III. kl. Maksā Ls —,70.
- **Vārds. IV. d.** Valodas mācības grāmata pamatsk. IV. klasei. Drukā.
- «Auseklītis». Saliekamā ābece uz papes. Maksā Ls 1,60.

Latvijas skolotāju kooperatīvam komisijā nodotas grāmatas:

- Priedkalns, Andr. Dr. — **Higiēna.** Maksā Ls 3,—.
- Līcīte, Paula — **Dziesmas pamatskolām.** Maksā Ls —,40.
- Mālmeisters, K. un A. Ore. — **Reliģija un etika** pamatsk. I. d. Ls —,90.
- **Reliģija un etika** pamatsk. II. d. Maksā Ls 1,20.
- **Reliģija un etika** pamatsk. III. d. Maksā Ls 1,20.
- Auzenbachs, J. — **Apkārtnes mācība.** Maksā Ls 1,80.

Rīgā, Dzirnauvu ielā 12/14. Tālr. 9-5-9-4-5.

Latvijas Skolotāju kooperatīvs,